

CUDAR SZERECSENMOSDATÁS: ÁRTATLAN VOLT-E CUDAR PÉTER?

Süttő Szilárd

Miskolci Egyetem, BTK, Történettudományi Intézet
3515 Miskolc-Egyetemváros
szilard.sutto@uni-miskolc.hu

Az 1382-ben bebörtönzött Cudar Péter esete csupán a 20. századtól vált érdekessé a korszakkal foglalkozók körében. Tudtunkkal semmi nyoma sincs, hogy akár a kortársak, akár az akkor történetekre következő fél évezred historikusai kételkedtek volna a magyar őrizet alatt álló oroszországi, azaz halicsi várak litván kézre juttatásának vádjával fogásba vetett volt oroszországi vajda bűnösségében. E tekintetben változás csupán a 20. századi Magyarországon következett be, de – mint látni fogjuk – ez sem forrásokon, hanem pusztán spekuláción alapult. Mivel e kérdéshez korábban, elsősorban két új, vagy legalábbis e vonatkozásban korábban figyelembe nem vett, meglátásunk szerint ebben az ügyben döntő jelentőségű forrás alapján már hozzászólunk,¹ szükségesnek látjuk egy nemrég megjelent, Cudar Péter melletti apológia kapcsán ezen újonnan artikulált vélemény kritikai vizsgálatát, s így – illetve e mellett – saját korábbi álláspontunk újabb, némileg bővített és javított, lehetőleg még szilárdabb okadatolását.

Csukovits Enikő 2019-es munkájában a Nagy Lajos halála és Zsigmond trónralépése közti eszterdők vázlatos ismertetése során viszonylag részletesen foglalkozik az ügyel. Félreértések elkerülése végett idevágó sorait teljes terjedelemben közöljük, az alább ismertetendő és értékelendő lapalji jegyzetek számaikat szögletes zárójelbe téve. A szerző tehát a Cudarok felemelkedésének ismertetése után a következőket írja:

„Mária koronázásakor Cudar Péter az orosz vajdai posztot töltötte be, György öccse pohárnokmester, János fehérvári prépost volt, Imre pedig az egri püspöki székhelyen ült. [652] Októberben azután robant a politikai bomba: a hír szerint Erzsébet királyné Cudar Pétert börtönbe vetette, mert hűtlenné vált, és lovagjaival több várat is az ellenséges litvánok kezére adott. [653] Cudar bűnére máig nem került elő érdemi bizonyíték, [654] de ha valóban árulást követett is el, magyar nemesként mindenképpen

megillette volna a törvényes eljárás joga; ha pedig bűnösnek bizonyul, a büntetést a szokásjog szerint még mindig meg lehetett hadi szolgálattal váltani. [655] Az a körülmény azonban, hogy Cudar Pétert bírói eljárás nélkül vasra verték, ráadásul bukásában osztoztak az orosz végektől távol lévő testvérei is, [656] inkább utal politikai leszámolásra, mint Cudar tényleges árulására. A királyné és a nádor tudatta az elit tagjaival, hogy új korszak vette kezdetét.”²

Elsőben is érdemes a „Cudar bűnére máig nem került elő érdemi bizonyíték” kitéltet szemügyre venni a hozzáfűzött 654. jegyzettel³ együtt: „Süttő Szilárd igyekezett közvetett adatokkal alátámasztani Cudar árulását, állításai azonban csupán feltételezések: Süttő Sz.: *Anjou-Magyarország alkonya*, [kiemelés az eredetiben – S. Sz.] I. 36–45.” Annál is inkább indokolt ebből kiindulni, mert ez az érvelés megnyerte a Csukovits Enikő könyvét ismertető Rácz György tetszését is: „Csukovits az eltérő történeti véleményekkel kapcsolatosan ismerteti saját álláspontját, de korrekt módon jelzi, ha léteznek más értelmezések is”, és egyik példaként éppen ezt a 654. jegyzetet idézi.⁴

Mármint ebben a jegyzetben érvelésemnek és eredményeimnek – tehát a szerző szerinti feltételezéseimnek – sem ismertetését, sem cáfolatát nem találni, csupán minősítését. Ez még érthető lenne a terjedelmi korlátok miatt, ha a szerző utalna egy másik, akár tőle, akár mástól írt tanulmányra, ahol ezen állítólagos feltételezések racionális cáfolata olvasható lenne; de ilyesmire utalás itt nincs – és én magam sem ismerem effélét. Jelen munka második felében tehát megpróbálom újra, ha lehet meggyőzőbben, bemutatni a Cudar bűnössége melletti argumentumokat, de mindenképp szükségesnek látom egy módszertani kérdés tisztázása, majd pedig a Cudar ártatlansága melletti érvek mérlegelése és kvalifikálása.

¹ Süttő 1997, ill. Süttő 2003: I. 36–45.

² Csukovits 2019: 131–132.

³ Uo. 132.

⁴ Rácz 2020: 1114.

A metodológiai probléma a „Cudar bünére máig nem került elő érdemi bizonyíték” megfogalmazással kapcsolatban merül fel, amely legalábbis megengedi annak feltételezését, mintha csupán a Cudar Péter bűnösségét állító történészekre nehezedne véleményük bizonyításának terhe: a több mint hatszáz éve elhunyt személyt megilletné az ártatlanság vélelme, tehát ő a terhére rótt cselekmény kétséget kizáró bizonyításáig nem lenne bűnösnek tekinthető. Bármilyen csábítónak tűnjön is azonban a Cudarügy megvitatásának ezen útja, erre lépni a magunk részéről nem tudunk és nem is akarunk, és pedig nem a szóban forgó eset sajátosságai miatt – Cudar bűnössége mellett ugyanis egyhangúlag tanúskodik a krónikás hagyomány és ez utóbbi mellett szólnak a most már ismert hadtörténeti következmények is –, hanem egy általánosan érvényes körülményből kiindulva. A fenti meggondolás ugyanis jogi, az itt tárgyalt kérdés pedig történeti természetű; a jogszolgáltatás és a történeti kutatás posztulátumai pedig különbözőek.

A történettudomány – vagy legalábbis a középkorkutatás, melynek egy ügyéről itt szó van – rég elhunyt egyénekkel foglalkozik, akik fölött evilági igazságszolgáltatás már nem rendelkezik, ennél fogva viselt dolgaik jelenkori büntetőjogi aspektusából történő megközelítése értelmetlen. A „történelem ítélőszéke”, bárki bármit is értsen alatta, semmiképp sem jelöl bíróságot, így a történész feladata nem ítélezés – vagy éppen felmentés –, hanem a múlt rekonstruálása a források alapján, az ez utóbbiak által megengedett valószínűség erejéig, tehát a lehetőségekhez képest legpontosabb bemutatása annak, tulajdonképp mi is hogyan történt, „*wie es eigentlich gewesen*”.⁵ Ebből következik, hogy egyes történelmi személyeknek tulajdonított cselekmények vonatkozásában tények állítását és tagadását egyképp pozitív érvekre kell építeni, vagyis tudománytalan az ártatlanság vélelmének a kortárs büntetőjogból kölcsönzött alapelve mögé bújni. –

Sietve jegyezzük meg, hogy Csukovits Enikő munkájában található az állítása mellett felhozott pozitív érvek is, pontosabban három, amelyeket illő és szükséges gondosan szemrevételezni.

***

I.) Csukovits Enikő szerint, mint láttuk, Cudart, „ha valóban árulást követett is el, magyar nemesként mindenképpen megillette volna a törvényes eljárás joga”; illetve az, hogy „Cudar Pétert bírói eljárás nélkül vasra verték” – testvérei állítólagos, alább részletezendő bukása mellett – „inkább utal politikai leszámolásra, mint Cudar tényleges árulására”.

Vizsgáljuk meg ezt az érvet több szempontból is: a) először is egyáltalán biztosra vehető-e, hogy mellőzték a bírói eljárást; b) másodszer a tekintetben, hogy még ha így is történt, mennyiben számított ez törvénytelenységnek a 14. században; c) harmadszer pedig – és legfőképp – abból az aspektusból, hogy ennek az egésznek mi köze van Cudar bűnösségéhez, vagyis hogy még abban az esetben is, ha a bírói eljárás hiányát biztosra vehetnénk, e hiányosság mennyiben szólna Cudar ártatlansága mellett.

I. a) Hogy Cudar Pétert miféle eljárás eredményeképp, vagy éppen miféle eljárás mellőzésével ítélték el, nem tudjuk: az egyetlen kortárs kútfő, amely Cudar elfogásáról és vasra veréséről hirt ad, erről érdemi felvilágosítást nem tartalmaz.⁶ E kérdésről valószínűleg nem is fogunk többet tudni, ha csak valahonnan elő nem kerül egy erről tudósító forrás; ennek azonban minimális a valószínűsége. A bírói eljárás hiányát pusztán az ügyben kelt ítélettel hiánya nem bizonyítja, sőt még csak nem is valószínűsíti, minthogy éppen egy ilyennek keletkezése és fennmaradása lenne meglepő: egy efféle, magánjogi következmények nélküli bűnügyben esetlegesen írásba foglalt ítélet megőrzése az érintettek, illetve utódainak és örökösöknek nem állt érdekében.⁷

⁵ Ranke szállóigévé vált mondása első könyvének bevezetéséből: „*Man hat der Historie das Amt, die Vergangenheit zu richten, die Mitwelt zum Nutzen zukünftiger Jahre zu belehren, beygemessen: so hoher Aemter unterwindet sich gegenwärtiger Versuch nicht: er will bloß sagen, wie es eigentlich gewesen.*” (Ranke 1824: V–VI.)

⁶ Az „*Elisabeth [...] militem [...] captivatum vincularit*” (Czarnkow: 722.; a teljes passzust ld. alább, a 68. jegyzetben) formulázás, ahol tehát Erzsébet királyné az alany, és nem valamiféle bíróság, az állítmány pedig egyszerű cselekvő ige és nem műveltetés szerkezet, e tekintetben teljesen semmitmondó, mert ahogy nyilvánvaló, hogy az anyakirályné, a betű szerinti értelem

dacára, a bilincsbe verést nem személyesen realizálta, úgy az ítéletet sem kellett szükségszerűen neki személyesen kimondania: az származhatott egy, az ő befolyása alatt álló személytől vagy bíróságtól is.

⁷ Vö. pl. Angyal–Degré 1943: 5.: „A tisztán büntetőjogi hatású ítéleteknek a távolabbi jövőre joghatása nem volt, ennek következtében az ilyen ítéletet nem foglalták írásba, vagy ha írásba foglalták is, az érdekelték ezeket nem őrizték meg, hisz az ilyen ítéletek a középkori oklevelek legfőbb céljára, az ingatlan tulajdonjog bizonyítására nem voltak használhatók. Középkori büntetőítéletekről többnyire csak akkor szerezhetünk tudomást, ha az ítéletből valamilyen magánjogi következtetést vontak le, pl. kártérítést követeltek az ítélelhozó bírótól.”

I. b) Ha azonban valóban mellőzték is a bírósági eljárást, az a 14. században egészen mást jelentett, mint jelentene manapság. Záh Felicián 1330-as ítéletlevelében a bírák hangsúlyozzák, hogy Károly király, jóllehet „nemcsak a saját, hanem a mások sérelmeinek ügyében is bírja, a kormányzás magára vételének jogán a bosszúállás kardját hordozva, a bűnök megkövetelte megtorlás jogosítványát” („*non solum suas, sed et aliorum iniurias, iuxta exigentias demeritorum vindicantis gladii, de iure suscepti regiminis gestans, ulciscendi facultatem*”),⁸ ámde ő „nem emelte fel sérelmeinek megtorlására bosszúálló kezét (*manus non iniciens ultionis*)”,⁹ hanem „a királyi jóság kegyes türelme” („*regalis benignitatis pia patientia*”)¹⁰ „a magyarországi nemesség egyetemességének bíraskodás céljából összejött gyűlésétől”¹¹ követelt elégtételt „a jog rendjének közbejöttével”¹² („*iuris moderamine mediante*”).¹³ E szerint tehát büntetőügyben csak „a királyi jóság kegyes türelme” ad szerepet a bíróságnak. Meg kell jegyezni, hogy Záh Felicián ítéletlevele minden egyedi borzalmassága mellett sem minták és párhuzamok nélkül álló dokumentum,¹⁴ hanem a római jog ismeretéről tanúsító irat: „Az irgalmatlan ítéletet jogászai gondnal szövegezték.”¹⁵ Nincs komoly okunk feltételezni, hogy amit ebben az uralkodó büntető hatalmáról olvashatunk, azt lényegileg másképp gondolták volna az ítéletlevél kiállítását követően fél évszázaddal. – Ha tehát valami módon kiderülne is, hogy Erzsébet, a királyi koronázott kiskorú leánya mellé annak férjhez menetelég mintegy gyámul rendelt anyakirályné¹⁶ Cudar Péter esetében mellőzte a bírói eljárást, abban a 14. századi magyar aligha láthatta, s így mi sem láthatjuk a jogrend felforgatását, legfeljebb Erzsébet akarnokságának és agresszivitásának egy újabb, az eddig ismertek mellett azonban bizvást másodlagosnak nevezhető jelét.¹⁷

I. c) Végül, és ez a legfontosabb: ha tényleg formális bírói eljárás nélkül börtönözték is be Cudar Pétert – ami, mint láttuk, egyáltalán nem biztos –, mennyiben utal, vagy éppen mennyiben utalna ez Cudar ártatlanságára? Semennyiben. Valamely büntető intézkedés esetleges jogi hiányosságai nem tesznek meg nem történtté egy korábbi, a teheltnek felrótt cselekményt. A bírói eljárás esetleg – bár nem tudni, mi módon – bizonyított mellőzése ebben az esetben csakis akkor bírna bárminő relevanciával Cudar ártatlanságának vagy bűnösségének kérdésében, ha e mellőzés mellett még az is bebizonyosodna, hogy Erzsébet anyakirályné nem lehetett biztos a Csukovits Enikőtől hiányolt „törvényes eljárás” kimenetelében, és ezért intézkedett „bírói eljárás nélkül”.

Ez utóbbi körülménynek azonban már csak feltételezése is teljesen irreális, a hatalmi ágak szétválasztásának újkori igényét a 14. századba visszavetítő anakronizmus, a tényleges hatalmi viszonyok figyelmen kívül hagyásával vagy nem ismerésével tetézve. Névleg ugyanis az ország uralkodója – és így legfőbb bírója! – Mária királynő volt, Erzsébet nagyjából tizenegy éves lánya, aki az ő gyámsága alatt állt; a király után rangban következő világi méltóságot, az uralkodótól éppen Nagy Lajos utolsó éveiben függetlenedő bírói hatalommal járó nádorit¹⁸ pedig az a Garai Miklós töltötte be, akiről a korszakot felszínesen ismerők is tudják, hogy Erzsébet legfőbb bizalmasa volt.¹⁹ Nyilvánvaló, hogy Erzsébet éppúgy megbízhatott kislányának, illetve legfontosabb bizalmi emberének ítélezésében, mint annak idején I. Károly az őáltala összeválogatott és őtöle függő világi országnagyokéban, amikor Záh Felicián ügyében tőlük ítéletet kérve bemutatta nekik a merénylet véres bizonyítékait.

Ha tehát Erzsébet valóban nem fordult bírósághoz, annak semmiképp sem lehetett oka, hogy Cudar Pétert ártatlannak tudta, illetve attól félt volna,

⁸ CDH VIII/3. 422. (az „u” helyén használt „v” változtatásával).

⁹ Gerics [2004]: 209.

¹⁰ CDH VIII/3. 422.

¹¹ Gerics [2004]: 210.

¹² Uo.

¹³ CDH VIII/3. 422.

¹⁴ Egy 1338-as példa: Gerics [2004]: 210.

¹⁵ Gerics [2004]: 210.

¹⁶ Süttő 2003: I. 21.

¹⁷ Erzsébet kormányzati ténykedése bővelkedik efféle jelekben. Csukovits Enikő szerint ugyan (Csukovits 2019: 137. 682. jegyzet) „nem ismerjük, hogy a kortársakat pontosan mely intézkedések zavarták, csupán a következmény, vagyis az a biztos, hogy Erzsébet uralmát zsamokinak tekintették” – de aki akarja, elég pontosan megismerheti ezen intézkedések néhány különösképp szemetszűrő reprezentánsát: Süttő 2003: I. 31–34. Ezen utóbbi

oldalakon csupán az anyakirályné törvényességét és jogszokásokat ignoráló, de egyenként nem országos jelentőségű gesztusait mutattuk be, amelyek azonban talán még jobban hozzájárultak személyének és az általa megvalósított nőuralomnak egykorú radikális elutasításához, mint katasztrofális kül- és belpolitikai balfogásai, melyek az utókor szemében első pillantásra is karakterizálják csaknem négyéves uralkodói ámokfutását.

¹⁸ Erről a függetlenedésről ld. további irodalommal: Süttő 2014b.

¹⁹ Kettejük kapcsolatát tekintve jelen vonatkozásban csak annyi a kérdés, hogy a rendkívül éles szemű, jól értesült és általában megbízható, de mégiscsak Mária királynénak, tehát Erzsébet leányának megbízásából író velencei diplomata, Lorenzo de Monacis mennyi joggal menti Erzsébet királynét azáltal, hogy Garait teszi meg a bajok kútfejének: „*Prima palatinus labes et causa malorum*” (Monacis: 326. [54. hexameter]). Erről ld. bővebben: Süttő 2009: 62–63., 33. jegyzet.

hogy a bíróság előtt Cudar ártatlanságára fény derül, s ez keresztülhúzza számításait; következőleg a Csukovits Enikőtől reklamált „törvényes eljárás”, vagy „bírói eljárás” – esetleg! – bebizonyosuló hiánya semmiképp sem enged Cudar ártatlanságára következtetni.

2.) Másodszor azzal véli Cudar Péter bebörtönzésének jogtalanságát Csukovits Enikő igazolhatni – mint ezt feljebb idéztük –, hogy az elítélt nem választhatta a fogság helyett a hadi szolgálatot: „ha valóban árulást követett is el, magyar nemesként mindenképpen megillette volna a törvényes eljárás joga; ha pedig bűnösnek bizonyul, a büntetést a szokásjog szerint még mindig meg lehetett hadi szolgálattal váltani.” Némileg talányos és mindenképp meglepő kijelentés: talányossága abban áll, hogy nem tudni, szerző szerint csak a nemesi árulókat illette-e meg a büntetés hadi szolgálattal való megváltásának joga, vagy a közrendűeket is; meglepő pedig azért, mert az olvasóban felmerül a kérdés, egyáltalán honnan veszi Csukovits Enikő, hogy létezett ilyen jog? A választ a kijelentéshez csatolt 655. lábjegyzet²⁰ szerint a szerző 2002-ben megjelent tanulmányának két oldalán²¹ találhatjuk. Vizsgáljuk meg tehát Csukovits Enikő fenti kijelentését és az ezt alátámasztani hivatott *locust*, mégpedig két aspektusból is: *a)* a vonatkozó – legalábbis a szerzőtől felhasznált – oklevelek frazeológiája enged-e ilyen jog meglétére következtetni; *b)* a valóságban kötötte-e az uralkodót büntető hatalma gyakorlásában efféle jog.

2. *a)* A fent idézett helyen valóban megjelenik, legalábbis Csukovits Enikő előadásában, „az a számos példával igazolható szokásjog, hogy a világi büntetést hadi szolgálattal lehetett megváltani”,²² a számos példát pedig a 323–324. oldalon említett esetek, valamint az ezekről kiállított oklevelek felsorolása²³ hivatott szemléltetni. Kilenc dokumentumról van szó; lássuk, milyen okulást nyújtanak e tárgyban.

Időrendben ezek között az első Nagy Lajos 1365-ös oklevele,²⁴ amely azonban valójában nem

tartozik ide, mert itt szó sincs a büntetés hadi szolgálattal való megváltásáról, hanem a király visszamenőleg, már korábban szerzett háborús érdemek jutalmazásaképp kegyelmez meg Sopron megyei nemeseknek.

A további nyolc kegyelemlevél 15. századi, pontosabban hét az 1409 és 1412 közti évekből származik,²⁵ egy pedig 1481-ből;²⁶ és való igaz, hogy ezekkel Zsigmond és Mátyás királyok utóbb teljesítendő hadi szolgálat fejében adnak kegyelmet. – E ponton azonban mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a hangsúly mind a nyolc esetben a kegyelem szón van, minthogy az oklevélbe foglalt intézkedések egytől egyig a fent említett két király kegyelmi tényei, s így e gesztusok egyöntetűen az uralkodói kegyelem és könyörületesség, a *gratia et misericordia* gyakorlásának megnyilvánulásai: Zsigmondnál általában a „*gratiam et misericordiam facientes specialem*” formula olvasható,²⁷ egyszer – egy szakadt, csonka oklevelében – ugyanez töredékesen,²⁸ egy ízben pedig a „*gratiam et misericordiam duximus faciendas*” szerkezet,²⁹ amint Mátyás említett kiadványában is a „*gratiam et misericordiam duximus faciendas speciales*” fordulattal találkozunk.³⁰ – A Csukovits Enikőtől bizonyító anyagként megjelölt oklevelek mindegyikében a mindenkori uralkodó kegyéről van szó, nem az elítéltek jogáról.

Jellemző továbbá, hogy a fenti formulák teljesen sablonosak, és úgy tűnik – bár a kérdés beható vizsgálata nélkül erről véglegesen mondani nem lehet –, hogy a lényegre tekintve nem térnek el a nevezett uralkodók többi, hadi szolgálatot nem említő kegyelemlevelének terminológiájától: Zsigmond például 1437-ben minden hadi kötelezettség kikötése nélkül a „*gratiam et misericordiam duximus faciendas speciales*” kifejezéssel,³¹ Mátyás pedig 1472-ben, szintén a hadakozás feltételül szabása nélkül, a „*gratiam et misericordiam fecimus speciales*” fordulatral élve gyakorolja kegyelmezési jogát.³²

Érdeemes megjegyezni, hogy ezek a megfogalmazások még csak nem is újak, tekintettel például arra, hogy a Cudar Pétert bebörtönöztető Erzsébet

²⁰ Csukovits 2019: 132.

²¹ Csukovits 2002: 323–324.

²² Csukovits 2002: 323.

²³ Csukovits 2002: 323–324. 84–88. jegyzetek.

²⁴ 1365. június 4.: DL 5397.

²⁵ 1409. június 13.: DL 67 409; 1409. július 25.: DL 9576; 1409. október 12.: DL 31 371; 1409. november 8.: DL 62 215; 1410. január 17.: csak kiadásból ismert, itt említett szövege: CDH X/5. 64.; 1410. március 6.: DL 69 749; 1412. május 9.: DL 90 860.

²⁶ 1481. március 7.: DL 34 230.

²⁷ DL 67 409; DL 9576; DL 31 371; CDH X/5. 65.; DL 90 860.

²⁸ DL 69 749.: „[...] [*mi*]sericordiam facientes specialem”. – Bár témánkhoz nem tartozik, de megjegyzendő, hogy ebben az esetben nem „Kerepeci Gergelyt”, mint Csukovits Enikő írja (Csukovits 2002: 324.), hanem annak Miklós nevű fiát („*Nicolaum filium Gregorii de Kerepech*”) érinti a királyi intézkedés.

²⁹ DL 62 215.

³⁰ DL 34 230.

³¹ 1437. március 20.: DL 38 524 (Frangepán: I. 279–282, 286–288.).

³² 1472. május 5.: DF 278 726 (Teleki: XI. 471–474., a 472. oldalon téves, 1472. május 12-i dátumfeloldással).

királyné egy 1384. szeptember 9-éről datált oklevelében a „*gratiam et misericordiam faciendo specialem*”,³³ egy másik, ugyanezen év december 19-éről kelteztetben pedig a „*gratiam et misericordiam fecimus specialem*” szavakkal ad kegyelmet³⁴ – egyébiránt szintén bármiféle hadi szolgálat említése nélkül. Jellemző, hogy Cudar Péter 1385-ös – alább még érintendő, és semmiféle hadakozási kötelezettséget elő nem író – kegyelemlevelében Mária királynő is a „*specialem gratiam et misericordiam duximus faciendam*” fordulattal él.³⁵

A kegyelmezési aktus megnevezésénél is érdekesebb azonban annak indoklása. Miért gyakorolja Zsigmond, illetve Mátyás király a Csukovits Enikőtől bizonyítékul felhasznált nyolc oklevél szerint az ezen kegyelemlevelekben emlegetett kegyet és könyörületességet? Előírja ezt nekik valamely törvény? Kényszeríti őket valamiféle jog? Megköveteli az ország régi jó szokása? A vizsgált kiadványokban ezek egyikére sem található utalás, hanem – eltekintve attól, hogy Mátyás kegyelemlevelében olvasni lehet meg nem nevezett híveinek alázatos közbenjáró könyörgéséről³⁶ – ezek az oklevelek csak és kizárólag az uralkodó kegyességében, esetleg jóságában látatják a kegyelem forrását. Zsigmond leginkább csak „királyi kegyességből eredően, amely inkább könyörölni szokott, semmint bosszút állni” („*de pietate regia, que magis misereri solet quam ulcisci*”) ad kegyelmet,³⁷ és praktikusán ugyanerről van szó, ha őt – az itt tárgyalt hét esetből kettőben – királyi kegyessége helyett királyi jósága motiválja („*de benignitate regia, que magis misereri solet quam ulcisci*”).³⁸ Mátyás oklevelében kissé bonyolultabban van az egyszerű indíték körülírva, de szempontunkból ez a formula különösen szerencsés, mert világosan szembeállítja a jogot a könyörülettel: „királyi jóságunkból, amellyel a vétkeket bocsánatban részesíteni és az elbukottakat

felemelni, egyszersmind a jog szigorát a könyörület szelídségével mérsékelni szoktuk” („*de benignitate nostra regia, qua delinquentibus veniam et lapsis sublevamen solemus impartiri, iurisque rigorem interdum lenitate misericordie consuevimus temperare*”).³⁹ – Hogy miként lehet a szokásjogot a Csukovits Enikőtől citált oklevelekbe bele-, illetve ezekből kiolvasni, rejtély.

2. b) Ámde Arany János óta tudjuk, hogy „kettős úton halad az emberi élet: egyik a gyakorlat, másik az elmélet” – szakadjunk el tehát kissé az oklevelektől, és vessünk egy pillantást a kibocsátóik uralkodása alatti, vagyis a Zsigmond és Mátyás kori joggyakorlatra. Ha ugyanis az előbbieknél, tehát a kegyelemleveleknek szavait – bár kétséges, mi okból – üres frázisoknak, az állítólagos szokásjog diktálta praxis szépírtetésének tekintenénk, akkor ez utóbbinak, a szokásjognak, nagyon világosan ki kellene rajzolódnia a való életből, hogy létezését egyáltalán el lehessen hinni. Ha tehát igaz lenne, hogy „a büntetést a szokásjog szerint még mindig meg lehetett hadi szolgálattal váltani”, aligha találhatnánk – legalábbis e két uralkodók korából – hadi szolgálattal meg nem váltott súlyos büntetést.

De nem ez a helyzet. Zsigmond idejéből több tömeges kivégzést is ismerünk: életrajzírója, Mályusz Elemér szerint, „ha elkapta a düh, vérfürdőt rögtönzött”.⁴⁰ Az esetek ismeretében – ismét Mályusz szerint – „lehetetlen nem gondolnunk arra, hogy a máglyák füstje és a szenvedés látványa után érzékei is sóvárogtak”.⁴¹ Mátyás fent idézett királyi jósága sem nyilvánult meg állandóan; róla Kubinyi András állapította meg, szintén példákkal illusztrálva, hogy „tudott kegyetlen lenni”.⁴²

Ha tehát „a szokásjog szerint” a büntetést meg lehetett volna váltani hadi szolgálattal, nehéz elképzelni, hogy a Zsigmondtól Budán lefejeztetett,

³³ DL 42 303 (Süttő 2003: II. 125–126., 226. szám).

³⁴ DL 52 491 (Süttő 2003: II. 151., 272. szám).

³⁵ 1385. november 15.: DL 7165 (Süttő 2003: II. 286–287., 504. szám). Teljes szövegét ld. még: Süttő 1997: 319–320.

³⁶ DL 34 230: „...*tum ad nonnullorum fidelium nostrorum humilime supplicationis instantiam nostre maiestati propterea factam, tum vero*” stb. A közbenjárás általános, vagy éppen a közbenjárók név szerinti megemlítése nem ritkaság más kegyelemlevelekben sem: az elsőre ld. például a 35. jegyzet, a másodikra 32–34. jegyzetek hivatkozásait.

³⁷ DL 31 371; DL 62 215; DL 9576; egy csonka oklevélben töredékesen: „*de pietate regia, que magis misereri [...]*” (DL 67 409). Egy ízben a formula közepén a „*que magis misereri solet*” szavak helyén a „*quam magis misereri solemus*” („minthogy inkább könyörölni szokunk”) kifejezést találjuk (CDH X/5. 64–65.) – ámde ez az oklevél sajnos csak kiadásból ismert, és nagyon is kétséges az olvasat helyessége.

³⁸ DL 90 860; DL 69 749. Az utóbbi szakadt oklevélben a formula is csonkán, de kivehetően áll: „*[...]gnitate regia, que magis misereri solet quam ulcisci*”.

³⁹ DL 34 230. – Nem meglepő, hogy a kegyelem gyakorlásának idézett indoklásaiban nincs semmi rendkívüli, az lényegében ugyanígy fest a hadi szolgálatot meg nem követelő kegyelemlevelekben is, pl.: „*ex pietate reginali, que cunctis misereri solet magis quam ulcisci* [így!]” (Erzsébet királyné, ld. a 34. jegyzetet); „*qui clementiam semper comitem habentes potius misereri solemus quam ulcisci*” (Zsigmond király, ld. a 31. jegyzetet); „*nostra majestas, quae cunctis suis subditis plus solet misereri, quam ulcisci*” (Mátyás király, ld. a 32. jegyzetet); stb.

⁴⁰ Mályusz 1984: 44.

⁴¹ Uo.

⁴² Kubinyi 2001: 96.

„zengő lanton”⁴³ megénekelt harminckét vitéz,⁴⁴ Hédervári Kont István és társai – vagy közülük legalább néhányan – ne választották volna a hadakozást a kivégzés helyett. (Igaz, hogy a fennmaradt monda szerint egyiküknek, az utolsónak, Kont István Csóka nevű kardhordozójának Zsigmond felkínált valamiféle szolgálatot, amit az visszautasított, és így kellett elszenvednie ugyanazt a halált, mint urának – ámde ez témánkat illetően teljesen érdektelen, minthogy még ebben a históriában is a harminckettőből csak egy személy élhetett volna a kegyelemmel, ráadásul hadi szolgálatról, kiváltképp pedig szokásjogról itt egyáltalán nincs szó, még az ő esetében sem: csupán a síró fiú látványa indította meg – de nem túl mélyen – a királyt.⁴⁵) Ami pedig ennek az állítólagos szokásjognak Mátyás alatti létét vagy nemlétét illeti, alig hihető, hogy az 1467-es erdélyi lázadás száműzött, vérpadra küldött vagy éppen kínhálásra ítélt köznemesi vezetői⁴⁶ ne kaptak volna két kézzel a büntetés hadi szolgálattal történő megváltásának szokásjogtól garantált lehetőségét – ha lett volna bármiféle, szokás- vagy egyéb jog, amely számukra ezt a lehetőséget biztosítja.

Azt tehát, hogy Cudar Péter büntetését nem válthatta meg hadi szolgálattal, jogtalanságként, magát e feltételezett jogtalanságot pedig Cudar ártatlanságára utaló tényezőként felfogni nem lehet – hacsaknem az idevágó források szövegének és a tárgyalt korban érvényesülő joggyakorlatnak figyelmen kívül hagyásával.

3.) Harmadszor és végül – mint láttuk – a Cudar Péter elleni eljárás jogtalanságát Csukovits Enikő az elítélt testvéreinek sorsával próbálja valószínűsíteni: szerinte az, hogy „bukásában osztoztak az orosz végektől távol lévő testvérei is, inkább utal politikai leszámolásra, mint Cudar tényleges árulására. A királyné és a nádor tudatta az elit tagjaival, hogy új korszak vette kezdetét”. Ez első látásra valóban meggyőző és hatásos érv, mert a Cudar fivérék bukása, bármit is jelentsen ez, az olvasó elemi

felháborodását válthatja ki – mármint azon olvasóét, aki ezt elhiszi. Más olvasóban azonban felmerülhet a kérdés: egyáltalán mi igaz ebből?

Először is tisztázni kell, hogy a bebörtönzött testvér bukásában való osztozás alatt Csukovits Enikő nem szabadság-, hanem csupán hivatalvesztést ért. Ez abból világlik ki, hogy miután Engel Pál és Fügedi Erik munkáira hivatkozva⁴⁷ megállapítja – mint feljebb már idéztük –, hogy „Mária koronázásakor Cudar Péter az orosz vajdai posztot töltötte be, György öccse pohárnokmester, János fehervári prépost volt, Imre pedig az egri püspöki székben ült”, a most idézett „bukásában osztoztak [...] testvérei is” kitételhez egy lábjegyzetet fűz, a 656.-at, amely szerint: „Cudar Györgyöt már korábban felmentették pohárnokmesteri méltóságából, helyére az addig országos tisztséget nem viselő Forgács Balázs került. Imre egri püspöknek távoznia kellett az országból, a pápa áthelyezte az itáliai Imola püspöki székébe, csupán a fehervári prépostot nem érte retorzió. Engel: *Arch.* II. 46.”⁴⁸ – Minthogy azonban egyházi és világi méltóságok elvesztése még mindig súlyos csapást jelent az érintetteknek nézve, így hát Csukovits Enikő érvelését – és főként annak alapjául szolgáló állításait – érdemes és szükséges közelebbről is szemügyre venni. Vessünk egy-egy pillantást tehát az orosz vajda bukásában a szerző szerint osztozó három Cudar fivér sorsára, és lássuk, vajon tényszerűleg áll-e, amin a Csukovits Enikő-féle elmélet alapul: vagyis hogy buktak-e ezek együtt testvérükkel, bármilyen értelemben is, illetőleg hogy lehet-e hármójuk pályafutásából a vajda árulása helyett valamiféle Cudar-ellenes „politikai leszámolásra” következtetni.

3. a – *Cudar János.*) Óróra még Csukovits Enikő is elismeri, hogy „nem érte retorzió”. Nehéz is lenne ezzel ellenkezőt állítani, mivel nevezett 1376-tól legalább 1402-ig háborítatlanul megtartotta a fehervári prépostságot⁴⁹ – csakhogy már maga ez a tény

⁴³ Thuróczy / Horváth: 309., eredetiben: „*resonanti lira*” (Thuróczy: 211.).

⁴⁴ Emlékezetükről ld. Mályusz 1984: 268.

⁴⁵ „Egyesek azt állítják, hogy ezek a nemesek harmincegyen voltak. Kivégzésük után azonban Kont István Csóka nevű kardhordozója feltartóztathatatlan könnyekben tört ki, és állandóan zokogott. A király látta, és azt mondta: »Fékezd, fiam, a könnyeidet, hagyj abba a sírást; íme én, a te urad, többet adhatok neked, mint az, akit lefejeztek.« A fiú állítólag ezt felelte neki: »Sohasem szolgálnálak téged, te cseh disznó.« A király parancsára ugyanazt a büntetést kellett elszenvednie, mint urának, így lett teljes a mondott szám.” (Thuróczy / Horváth: 310.) – Eredetiben: „*Hos etiam nobiles nonnulli unum et triginta fuisse tradunt. Cum autem exterminatis illis spatarius Stephani Konth Chowka voca-*

tus irrevocables dissolutus in lachrymas fletibus vacaret assiduus, et rex illo conspecto dixisset: Compesce, fili, lachrymas, et flere desiste, en ipse dominus tuus, qui tibi plura donare potens sum, quam ille, qui decollatus est. Ad hec puerum respondisse ferunt: Ego, inquit, tibi velut scrophe Bohemicali serviturus ero nunquam. Qui tandem iussu regis eandem, quam dominus suus, sententiam subisset, et numerum adimplevisset predictum.” (Thuróczy: 212.)

⁴⁶ Róluk további irodalommal: Nógrády 2005: 132–133.

⁴⁷ Pontosabban Engel 1996: II. 46. és Fügedi 1986: 42–43. alapján (Csukovits 2019: 131. 652. jegyzet).

⁴⁸ Csukovits 2019: 132. (Kiemelés az eredetiben, a megadott szakirodalom Engel Pál archontológiájának névmutatója: Engel 1996: II. 46.)

⁴⁹ Engel 1996: I. 83.

ellentétes a szerző feljebb idézett politikai leszámolás elméletével, annak nagyvonalú kijelentésével, hogy Cudar Péter bukásában osztoztak volna testvérei is.

3. b – Cudar György.) Csukovits Enikő szerint őt „már korábban felmentették pohárnokmesteri méltóságából” – ami persze megint nehezen egyeztethető össze a Cudar Péter bukásában való osztozással. Ráadásul Cudar Györgyhöz nem nőtt hozzá a pohárnokmesteri méltóság, ettől korábban már kétszer is meg kellett válnia,⁵⁰ anélkül, hogy ebben bárki is politikai leszámolást szimatolt volna.

Ezúttal viszont, tehát 1382-ben, hivatalvesztése tényleg összefüggésben állhatott fivére tétével, még ha ez nem is utal „politikai leszámolásra”. Mivel a vonatkozó archontológiai adatok meglehetősen hézagosak,⁵¹ nem tudjuk pontosan, Cudar György mikor kényszerült átengedni posztját utódjának, Forgács Balázsnak: előbbi utoljára egy 1382. augusztus 24-éről keltezett *privilegium*⁵² méltóság-sorában szerepel pohárnokmesterként, az utóbbi pedig először egy 1383. január 11-i datálásúében.⁵³ A váltás tehát egy csaknem öt hónapnyi intervallumon belül bármikor megtörténhetett, és nagyon is könnyen elképzelhető, hogy Cudar Péter bebörtönzésekor, vagy közvetlenül az után került rá sor.

Azokban még ha így történt, abban sincs semmi rendkívüli: egy árulás vádjával bebörtönzött személy testvéreinek jelenléte az udvarnál fokozott biztonsági kockázatot jelentett vagy legalábbis jelenthetett, függetlenül attól, hogy az elítélt testvér mit tett, vagy mit nem tett. Hogy egy rossz szándékú udvari főméltóság-viselő, jelesen egy pohárnokmester, mekkora veszélyforrás volt, arra legjobb

példa éppen a Cudar György helyébe lépő Forgács Balázs, aki tudvalevőleg merényletet követett el II. (Kis) Károly király ellen 1386. február 7-én. Cudar György eltávolítása az udvarból tehát még abban az esetben is, ha ez tényleg fivérének ügyével függött össze, nem „politikai leszámolásra”, hanem józan óvatosságra utal.

3. c – Cudar Imre.) Végül pedig Cudar Péter bebörtönzésével kapcsolatba hozni azt, hogy „Imre egri püspöknek távoznia kellett az országból, a pápa áthelyezte az itáliai Imola püspöki székébe”, csúnya elnézés vagy durva csúsztatás. *Ignotos fallit, notis est derisui*. Cudar Imrének ugyanis nem kellett távoznia az országból és egri püspök maradt egészen 1384 nyaráig, amikor is VI. Orbán pápa őt imolai, majd kevéssel utóbb Kanizsai Jánost egri püspökké nevezte ki.⁵⁴

Az 1384-es fejlemények azonban semmiképp sem tekinthetők az 1382-es – állítólagos – politikai leszámolás részének. Nemcsak azért, mert majdnem két évvel később történtek, hanem kiváltképp azért, mert 1384 nyaráig Cudar Imre nyilvánvalóan élvezte az udvar bizalmát.

Kiviláglik ez már abból is, hogy ez időből egri püspökségét nemcsak saját,⁵⁵ illetve helynöke⁵⁶ kiadványai bizonyítják, hanem az uralkodói oklevelek méltóságsorai⁵⁷ is: egészen, mint láttuk, 1384. június 22-éig.⁵⁸ Ez azért fontos, mert eleve kizárja annak feltételezését, hogy Cudar Imre bárminemű száműzetésben vagy illegalitásban igéncímként használta volna az egri püspöki titulust.

Még jelentősebb azonban Cudar Imre követként való megjelenése a kislengyelországi nemesség 1382. december 6-i wiślicai gyűlésén,⁵⁹ amely a

⁵⁰ Engel 1996: II. 46., ill. Engel 1996: I. 44.

⁵¹ Engel 1996: I. 44. (A két további adat is innen.)

⁵² DL 105 454.

⁵³ Bánffy: I. 371–373.

⁵⁴ E székvtárs közelebbi körülményei és közvetlen okai nem ismertek, valamint napi pontossággal még az ideje sem: az 1384. augusztus 27-i, Kanizsait az egri püspökségben megerősítő bul-lából (DL 7098, szövege: Pray 1776–1779: I. 209–210.) csak annyi derül ki, hogy a pápa minap („*nuper*”) az egyházmegyéjé-től akkor már távollévő („*absentem*”) Imre egri püspököt áthe-lyezte az üresedésben lévő imolai püspökség élére. Cudar Imre Mária királynő 1384. június 22-i dekrétumában (kiadása: DRH 142–145., ott nem említett példányairól: Süttő 2003: II. 99., 176. szám) még egri püspökként említetik, de Erzsébet királyné jú-lius 18-i parancsát (Süttő 2003: II. 111., 199. szám) már az egri püspökség javainak gondnokaihoz („*tutoribus*”) intézi. – Az ügy nyilvánvalóan összefügg a belpolitikai ellentétek 1384 nyarára bekövetkezett kiéleződésével, amely ez év augusztusában ország-os méretű beháború kitöréséhez vezetett (minderről ld. Süttő 2003: I. 50–53.), de hogy az akkori eseményekben milyen része volt Cudar Imrének, nem tudni.

⁵⁵ Két átirat oklevele 1382. december 21-éről, illetve 1383. január 6-áról: DF 268 555.

⁵⁶ „*Petrus Knol, licentiatus in decretis, archidiaconus de Patha, canonicus ecclesie Agriensis vicariusque venerabilis in Christo patris et domini domini Emerici, Dei et apostolice sedis gratia episcopi loci eiusdem, in spiritualibus generalis*” oklevelei 1383. február 14-éről (DL 102 907), valamint november 8-áról (DL 96 591: itt a főesperes *archydiaconusként* írva).

⁵⁷ Ezek összeállítása: Engel 1996: I. 548., hozzá némely kiegészítések: Süttő 2003: I. 168–169.

⁵⁸ Ld. az 54. jegyzetet.

⁵⁹ Erről ld. Czarnkow: 724., Długosz: 105–106. Czarnkowi János a magyar követség tagjait nem nevezi meg, és Długosznál is a magyar delegációnak csak két egyházi személyisége szerepel névvel: István (!) egri („*Stephanus Agriensis*”), valamint János csanádi püspök (Długosz: 105.). Az előbbi keresztnév elírása biztosra vehető, minthogy ez időben István nevű püspök a szű-kebb értelemben vett Magyarországon nem volt (ld. pl. az 57. jegyzetben közvetve említett méltóságsorokat), de még a dalmát és horvát főpapok között is ekkoriban csak egy ilyen akadt, a fa-rai (*episcopus Pharensis*). Óróla azonban nemigen lehet szó, nemcsak a Dalmácia déli részén lévő város (ma Horvátországhoz

lengyel trónöröklés rendezésének, vagyis inkább a rendezés visszavetésének egyik nevezetes állomása volt. Nagy Lajos ugyanis, mint ez köztudott, 1370-től Lengyelország királya is volt, és halála után az özvegyére maradt egyik, vagy talán éppen legfőbb külpolitikai probléma a lengyel szukcesszióé volt. Az ügyet Nagy Lajos kielégítően el nem igazítva hagyta hátra, Erzsébet pedig csak tovább bonyolította, amíg tehetette, és az események túl nem nőttek szerencsétlen taktikázásán.⁶⁰ Szempontunkból itt azonban csak annyi a lényeges, hogy a fent említett wíslícai gyűlésen, tehát egy szerfelett kényes és fontos diplomáciai küldetésben az anyakirályné egyik követeként Cudar Imre tűnik fel – az a Cudar Imre, aki ekkorra már Csukovits Enikő előadásában kegyvesztett, bukott, hazájából elűzött szereplője a történéseknek.

Összefoglalásképp tehát, summázva a Csukovits Enikőtől szuggerált teória vizsgálatának eredményeit, megállapíthatjuk, hogy sem Cudar Péter elítélésében, sem bebörtönzésében, sem testvéreinek sorsában nincs semmi, ami „politikai leszámolásra” utalna, következésképp a Cudar fivéreknél ilyenvalaminek az áldozatait látni nem lehet – legfeljebb ha valaki forrásokat is kiszűrő tényviszaverő szemüvegen keresztül szemléli Cudar Pétert és korát.

***

Ezek után tekintsük át a Cudar-ügy forrásait és irodalmát; közelebről pedig nézzük először a krónikás hagyományt.

---

tartozik, neve Hvar, olaszul Lesina) távoli fekvése, hanem a püspököknek – a magyar politikátörténet vonatkozásában értett – jelentéktelensége, valamint vélelmезhetően előrehaladott kora miatt sem: már 1348-tól ezen egyházmegye püspöke volt (Eubel 1913: 398.), és egy 1384. április 3-áról keltezett *privilegium* (Süttő 2003: II. 57–58., 104. szám) méltóságsora már utódját, Benvenutót említi. Ő tehát aligha járhatott Erzsébet küldötteként Lengyelországban, különösképp nem úgy, hogy egri püspökök higgyék. Az elírást talán némileg magyarázza, hogy nem sokkal később valóban állt az egri egyházmegye élén István nevű püspök: Cikó István, 1387-től 1399-ig (Engel 1996: I. 68.).

⁶⁰ Erről ld.: Süttő 2003: I. 67–72.

⁶¹ Ма Кременець (Ukrajna).

⁶² Ма Олесько (Ukrajna).

⁶³ Lengyelország. Przemysł litván kézre kerülése, mint erre alább kitérünk, gyakorlatilag kizárható, s így elképzelhető, hogy valójában Peremyrlől (ma Перемиль, Ukrajna) van szó (vö. Kucziński 1972: 576.).

⁶⁴ Lengyelország.

⁶⁵ Ма Лопатин (Ukrajna).

⁶⁶ Ма Снятин, Ukrajna. Śniatynnak a többi vártól való távolsága miatt elképzelhető, hogy valójában Siestratyn (ma Сестрятин, Ukrajna) az említett utolsó vár (vö. Kucziński 1972: 576.).

A várak litván kézre kerüléséről tudunkkal csak két krónikában lehet olvasni, mindkettő lengyel.

A kortárs Czarnkowi János (Janko z Czarnkowa, Jan Czarnkowski, 1320 körül – 1387) imígy számol be az ügyről: „Halála után pedig [ti. Lajos király halála után – S. Sz.] a magyarok Oroszország igen erős várait, amelyeket az áldott Kázmér, Lengyelország néhai királya – éppen nem a lengyelek számottevő fáradozása és költsége, valamint vérük bőséges hullatása nélkül – megszerzett és uralma alá vetett, áruló módon elvesztegették, tudniillik egyebek mellett Krzemieniecet,⁶¹ Oleskót,⁶² Przemysłt,⁶³ Horodlót,⁶⁴ Łopatynt⁶⁵ és Śniatynt⁶⁶ pénzért átadták Lubartnak, a łucki⁶⁷ litván fejedelemnek; ami miatt Erzsébet, Magyarország királynője egy magyar vitézt, aki Oroszország előljárója és elhunyt férje nagyon kedvelt embere volt, bilincsbe verve fogságba vetett.”⁶⁸

A következő évszázadban a hírneves Jan Długosz (1415–1480) ezt a tudósítást a következőképp módosította: „Azok a magyar vitézek ugyanis, akikre Lajos király – a lengyelek megcsalásával az orosz földeket Lengyelországtól Magyarországhoz csatolandó – Oroszország jelesebb várainak őrizetét bízta, amely várakat Kázmér, Lengyelország királya a lengyelek vére hullása árán vívott és szerzett meg, e vitézek tehát tudomást szerezve Lajos király haláláról, az általuk birtokolt várakat, tudniillik Krzemieniecet,⁶⁹ Oleskót,⁷⁰ Horodlót,⁷¹ Łopatynt⁷² és Śniatynt⁷³ az akkor Łuck⁷⁴ várát birtokló Lubart fejedelemtől nagy tömeg arannyal és ezüsttel megvesztegetve ennek kezére jätsszák, Lengyelország

⁶⁷ Ма Луцьк (Ukrajna).

⁶⁸ „*Post mortem vero ejusdem [sc. „Lodvici” regis – S. Sz.], Ungari castra fortissima in Russia per Kazimirum felicem olim regem Poloniae non sine magnis laboribus et expensis ac effusione sanguinis Polonorum aquisita et ditioni suae subjecta, proditoriāliter perdiderunt, videlicet Crzemieniec, Oleszsko, Przemisl, Grodlo, Lopatin, Snatin et alia, pecuniis receptis Lubardo Litvano duci de Luczsko praesentabant; propter quod Elizabeth Ungariae regina quendam militem Ungarum, capitaneum Russiae et multum carum viro suo praemortuo captivatum vincula-vit.*” (Czarnkow: 722.) A kiadott szöveget, majdnem jól – a várak közül csak az elsőt említve meg, továbbá öt kisebb-nagyobb pontatlansággal, valamint a kiadás évét 1872 helyett 1852-re téve –, Csukovits Enikő is hozza (Csukovits 2019: 131. 653. jegyzet).

⁶⁹ Ld. a 61. jegyzetet.

⁷⁰ Ld. a 62. jegyzetet.

⁷¹ Ld. a 64. jegyzetet.

⁷² Ld. a 65. jegyzetet.

⁷³ Ld. a 66. jegyzetet.

⁷⁴ Ld. a 67. jegyzetet.

hitükre bízott várait eladják, és e várakból kivonulva gyalázatos nyereségükkel megrakodva visszatérnek Magyarországra. Erzsébet királyné, Lajos özvegye azonban nem hagyta büntetlenül eme hitzegésüket, hanem többet közülük vagy bebörtönöztetett, vagy lefejeztetett, javaikat pedig, örökségeiket, valamint minden birtokukat a királyi kincstár javára lefoglalta, és mind rájuk, mind egész nemzetségükre az örök becstelenség bélyegét sütötte.”⁷⁵

Helytelen volna a két híradást egynek venni, mondván, hogy Długosz Czarnkowi János munkájából dolgozott; mert igaz ugyan, hogy ezt tette, de távolról sem szolgálta másolt, hanem nagyon is szuverén módon bánt forrásával. Ahol szükségesnek látta, az alapul szolgáló textust lényegesen átalakította – amire például szolgál Nagy Lajos lengyelországi adószabályozásának eltérő bemutatása a két krónikásnál⁷⁶ –, és azt is láttuk, hogy Długosz szövege a wíslcai gyűlés kapcsán jelentős többletet tartalmaz.⁷⁷ – Van tehát jelentősége, hogy Długosz a halicsi árulással kapcsolatban nagy vonalakban átveszi Czarnkowi előadását; különbség leginkább csak a tekintetben van a két mű között, hogy Długosz több személy megbüntetéséről is tud, valamint a Czarnkowi Jánostól felsorolt, litván kézre juttatott várak közül – úgy tűnik, igen bölcsen – kihagyja Przemysłt. Ez utóbbi korrekció emelni látszik a tárgyalt ügyben Długosz hitelét, mint ezt majd Przemysł kapcsán láthatjuk.

A krónikás hagyomány tehát Cudar Péter bűnöségének tekintetében egyöntetű, tudtunkkal egyetlen elbeszélő forrás sem támasztja alá a fentebb leírt politikai leszámolásos elméletet. Ennek megfelelően a magyar történétírók sem próbálkoztak a lengyel krónikások meghazudtolásával, hanem az árulást tényként fogadták el: Katona István 1790-ben,⁷⁸ Horváth Mihály 1843-ban,⁷⁹ Szalay László 1852-

ben,⁸⁰ Márki Sándor 1885-ben,⁸¹ Pór Antal 1895-ben.⁸²

Cudar Péter, illetve a Nagy Lajos halála és Zsigmond trónra lépése közti esztendőket megítélésében lényegi változás csak Hóman Bálinttal következett be. Ő tisztán felismerte „a nagy átalakulásokhoz vezető rövid, de epochális korszak”⁸³ jelentőségét, illetve addigi félremagyarázását, és ezen évek hagyományos ábrázolását saját történeti érzéke és intuíciója alapján, nagy szuggesztív erővel rajzolta át. Az új tablónak azonban csak néhány vonása bizonyult időtállóknak, a kép többi eleme részben a forrásoknak a maitól messze elmaradó hozzáférhetősége, részben Hóman koncepciójának olykor – például Cudar Péter esetében – a már rendelkezésre álló kútfőket is kiiktató ereje folytán szűrült bele a történetírás felejthető múltjába.⁸⁴

Hóman ugyanis bevallotta „az ifjabb Lackfi István”⁸⁵ személyében egy egész párt,⁸⁶ sőt egy korszak: a nagylajosi lovagkor megtestesítőjét”⁸⁷ látta, valamint „Lackfi Istvánt, Czudar Pétert, Szécsi Miklóst és társait”⁸⁸ egy többé-kevésbé homogén csoportosulás személyiségeiként állította be. Ennek megfelelően Czarnkowi Jánost és Długoszt, akiknek műveit egyébként a korra vonatkozó „legfontosabb források”⁸⁹ közt említi, Cudar Péter ügyében teljesen figyelmen kívül hagyta, mégpedig nemcsak az orosz vajda árulásának, hanem fogságának tekintetében is. Szerinte Cudart Zsigmond és Mária lengyel trónöröklése melletti állásfoglalása miatt érte retorzió, ez viszont kimerült abban, hogy „elmozdították tisztéből s néhány kétes jogcímen birtokolt Zemplén megyei falvától is megfosztották”.⁹⁰ Így aztán Hóman előadásában Cudar Péter már az 1384-

⁷⁵ „*Hungarorum enim milites, quibus Ludowigus rex castra Russye insigniora, a Kazimiro Polonie rege Polonorum sanguine expugnata quesitaque, Polonie destitutis, Russye terras a Polonie Regno sequestraturus et Hungarie Regno adiecturus, tenenda comiserat, morte Ludovici Regis comperta, castra que possidebant, videlicet Crzemjénjecz, Oleschko, Hrodlo, Lopatin, Snyatin, duci Lubardo tunc castrum Luczsko optinenti, produnt, magnaue auri et argenti quantitate ab eo corrupti, castra Regni Polonie fidei eorum comissa, venundant, et castris prefatis excedentes, turpi lucro subfarcinati Hungariam repetunt. Non tulit autem Elizabeth regina Ludovici relicta impune hanc eorum perfidiam, sed plerosque eorum aut in carceres coniecit, aut capite multavit, bonaque eorum, hereditates et quaslibet possessiones applicavit fisco regio, et tam ipsis quam universe stirpi eorum notam perpetue infamie inussit.*” (Długosz: 103.) Erre a tudósításra – Długosz egy régebbi kiadása alapján – csak utal Csukovits Enikő (Csukovits 2019: 131. 653. jegyzet).

⁷⁶ A módosítás bőséges idézetekkel illusztrálva: Bagi 2014: 662–663.

⁷⁷ Ld. az 59. jegyzetet.

⁷⁸ Katona 1790: 19–20.

⁷⁹ Horváth 1842–1846: II. 80–81. Lényegében ugyanígy a munka végleges változatában, 1871-ben is: Horváth 1871–1873: II. 354.

⁸⁰ Szalay 1852–1859: II. 259.

⁸¹ Márki 1885: 39.

⁸² Pór 1895b: 916–917., Pór 1895a: 364.

⁸³ Hóman 1935–1936: II. 632.

⁸⁴ Hóman szintézisének az Anjou–Luxemburg dinasztiaaváltás korát illető maradandó és meghaladott eredményeiről ld. Süttő 2003: I. 37–38., 41., 49., 52–56., 58., 113., 136.

⁸⁵ Pontatlan megjelölés, de nyilván Csáktornyai Lackfi Istvánra utal: Süttő 2003: I. 53. 210. jegyzet.

⁸⁶ Középkori vonatkozásban nagyon szerencsétlen, de sajnos továbbélő kifejezés, ld. Süttő 2003: I. 49., 54–56.

⁸⁷ Hóman 1935–1936: II. 632.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Hóman 1935–1936: II. 631.

⁹⁰ Hóman 1935–1936: II. 311.

es felkelés aktív résztvevője.⁹¹ Mindez annál is furcsább, mert Cudar fogságát – a lengyel krónikásoktól függetlenül, magyar okleveles anyag alapján – 1879-es és 1924-es, azaz Hóman szintézisét időben jóval megelőző magyar publikációk is tárgyalták.⁹²

Hóman víziója a magyar történetírásban meglepően időtálló erkölcsi bizonyítványt biztosított Cudar Péternek. Bertényi Iván 1976-os könyvében fenntartások nélkül magáévá tette Hóman elképzelését,⁹³ és kizárólag Bertényi ezen munkájára hivatkozva, alapvetően ennek megfelelően írt lexikoncikket Cudar Péterről Csukovits Enikő is 1994-ben – bár ő azt legalább megemlíttette, hogy az anyakirályné Cudart „lecsukatta”.⁹⁴

Lényegében Hóman beállításának megfelelően látta ártatlannak Cudar Pétert 1984-ben Mályusz Elemér is. Ő már szólt arról, hogy a volt vajdát börtönbe vetették, és ennek okát – Hóman után – az anyakirálynénak és Cudar Péternek a lengyel kérdés fölötti összekülönbözésében jelölte meg, ráadásul az udvar eljárását még méltánytalanabbnak tüntette fel azzal a feljebb tárgyalt téves elképzeléssel, amely szerint Cudar Imre 1384-es imolai áthelyezését Cudar Péter 1382-es tette okozta volna: „az egri püspök pedig kénytelen volt Olaszországba menekülni”.⁹⁵ Mályusz azonban, még ha nem hiszi is el, legalább jegyzetben megemlíti Czarnkowi János leírását a halicsi árulásról.⁹⁶

Fügedi Erik 1986-ban egy külön kis kötetben, szárnyaló fantáziáját korlátok közé nem szorító tudományos apparátus nélkül foglalkozott a korrallal, azon belül pedig igen részletesen a Cudarok ügyével,⁹⁷ szintén a Hóman Bálint-i alapokon. Szerinte Cudar György pohárnokmesterségből való felmentése „megrontotta Péter és Erzsébet viszonyát, a királyné balkezes lengyel politikájával Péter ellentétbe került, és Erzsébet úgy döntött, példát statuál; megmutatja országnak-világnak, hogy most más szelek fújnak”.⁹⁸ – Természetesen a mellett, hogy Cudar Péter a lengyel szukcesszió dolgában szembeszolgált volna Erzsébettel, Fügedi éppúgy nem

mutatott fel bizonyítékot, de még csak erre utaló érvet sem, mint ahogy nem tette ezt Hóman és Mályusz sem; ráadásul Cudar György pohárnokmesteri méltóságát, mint feljebb láttuk,⁹⁹ éppúgy, vagy még nagyobb valószínűséggel veszíthette el fivérének, a volt vajdának letartóztatása után, mint annak előtte.

Fügedi pozitív érvekkel is megkísérelte alátámasztani Cudar Péter ártatlanságát, és ezeknek egy része felbukkan Csukovits Enikőnél is; ez utóbbiakal feljebb már foglalkoztunk, úgyhogy az ott leírtakra itt visszatérni fölösleges lenne. Ilyen „a szabályos per és ítélet elmaradása”,¹⁰⁰ illetve az, hogy Fügedi „a Czudar családdal szembeni fellépésnek”¹⁰¹ jeleit látja a volt vajda elítélésében és abban, hogy „két évvel később, 1384-ben Czudar Imrének is távoznia kellett, egy jelentéktelen kis itáliai püspökségbe helyezte át a pápa”.¹⁰² Ez utóbbi argumentum Fügedi esetében azért különösen visszatetsző, mert ő tud és ír is a wislicai gyűlésről – még ha ezt, ki tudja mi okból, 1383 februárjára teszi is¹⁰³ –, valamint arról is, hogy ott Erzsébet egyik követe Cudar Imre volt; mégis az anyakirályné bizalmát bíró püspökben az üldözöttet próbálja láttatni.

A fentiekben túl azonban Fügedinek voltak további mentő, mármint Cudar Pétert mentő ötletei is. A halicsi várak litván kézre adásának vádját először is azzal kívánja hiteltelentíteni, hogy arról „Długosz kanonok, egy kereken száz évvel később élt lengyel történetíró”¹⁰⁴ számol be – a kortárs Czarnkowi Jánost meg sem említi. Nehezen hihető, hogy soha ne hallott vagy olvasott volna róla.

Aztán kronológiai problémát is látni vélt Fügedi Cudar Péter bűnösségének állításával kapcsolatban, amennyiben – szerinte – a rendelkezésre álló idő kevés volt az árulás kivitelezéséhez.¹⁰⁵ Nyilvánvalóan igaza van abban, hogy Cudar felmentésének és elítélésének még utódjának hivatalba lépése előtt kellett megtörténnie, tehát 1382. november 7-e, Kaplai

⁹¹ Hóman 1935–1936: II. 315.

⁹² Hajnik 1879: 17. (a felhasznált oklevél mai jelzete: DL 52 451, regesztája: Kállay: II. 227., 1949. szám), illetve Mayer 1924: 142., I. szám (a DL 7710 alapján).

⁹³ „I. Lajos halála után azonban szembekerült [mármint Zudar Péter – S. Sz.] Máriával és anyjával, elvesztette birtokait.” (Bertényi 1976: 148.)

⁹⁴ Csukovits 1994: „szembekerült Erzsébet királynéval, aki lecsukatta, birtokait elkobozta”.

⁹⁵ „Magyar részről számottevő ellenkezés a lengyel kérdés ily megoldása során nem nyilvánult meg. Czudar Péter, I. Lajosnak három évtizeden át hú lovagja, felváltva szlavón bán és ország-bíró, mint közletről érintett orosz vajda szembefordult ugyan Er-

zsébettel, azonban, szokatlan módon, börtönbüntetés lett osztályrésze, testvére, az egri püspök pedig kénytelen volt Olaszországba menekülni.” (Mályusz 1984: 13.)

⁹⁶ Mályusz 1984: 276. 24. jegyzet: „Czudar több évtizedes múltja ellenmond az elbeszélésnek”.

⁹⁷ Fügedi 1986: 43–45.

⁹⁸ Fügedi 1986: 44.

⁹⁹ Az archontológiai időpontokhoz ld. az 51–53. jegyzeteket.

¹⁰⁰ Fügedi 1986: 45.

¹⁰¹ Fügedi 1986: 44.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Uo. Nála a „vislicai” forma olvasható.

¹⁰⁴ Fügedi 1986: 43.

¹⁰⁵ Fügedi 1986: 43–44.

János orosz vajdaként való feltűnése előtt.¹⁰⁶ Még tovább is szűkíthetjük ezt az intervallumot, mert Erzsébet királyné 1382. október 25-i parancslevelében Cudar már volt orosz vajdaként fordul elő.¹⁰⁷ Nyilvánvaló azonban az is, hogy a Nagy Lajos halála (1382. szeptember 11-ére virradó éjszaka) és a fenti időpont közti több mint hat hét bőségesen elég kellett, hogy legyen a király haláláról szóló hír Nagyszombatból Halicsba, illetve onnan egy lovasszereg Magyarországra érkezéséhez; a hír vétele és Cudar megindulása közti idő hosszúságáról, illetve az alatta történekről pedig nincs információnk.

Végére pedig Fügedi aggályai közül az utolsó bajosan lesz valaha is teljes biztossággal eloszlatható – igaz, a Fügeditől felvetett, sőt, mondhatni magától adódó probléma nem valódi érv Cudar ártatlansága mellett. Ez utóbbit vélelmezve teszi fel Fügedi a kérdést: „miért nem ítélték el [mármint Cudar Pétert – S. Sz.] annak rendje-módja szerint fej- és jószágvesztésre?”¹⁰⁸ A halálos ítélet hiánya azonban egyáltalán nem bizonyítja a volt vajda ártatlanságát, mert az egyik legérdemesebb ország-lakosok közötti ok nélküli vasra verése, tömlőbe vetése és jószágaitól való megfosztása aligha lett volna a kortársak, vagy lenne akár az utókor szemében sokkal elfogadhatóbb a kivégzésnél. Cudar Péter ítéletének viszonylagos enyhességéből tehát nem lehet egyenes következtetést levonni tettének súlyára nézve, mert a döntés meghozatalánál Erzsébetet és tanácsadóit elsősorban nem Cudar tettei és saját érzelmeik, hanem inkább a nagyon is bizonytalan jövőtől való félelmek vezethették. Rögtön Mária némileg puccszerű megkoronázása és az országban teljesen új, előzmények és érdemi támogatás nélküli, országszerte bizonyára nem csekély értetlenséggel és berzenkedéssel fogadott nőuralom bevezetése után teljesen érthető, ha óvakodtak az irreverzibilis húzásoktól. Joggal tarthattak attól, hogy egy eleve kiszámíthatatlan helyzetben egy kiszámíthatatlan következményekkel járó, visszafordíthatatlan gesztus elsodorhatta volna az új rezsimit még annak konszolidálódása előtt.

Az udvar eljárását motiváló tényezők között az óvatosság dominanciáját még inkább alátámasztani

látszik a Dlugosztól állított tény,¹⁰⁹ hogy a felelős magyarok közül többeket lefejeztek. Ha tehát az érintett orosz várakból kivonuló névtelen – legalábbis előttünk ismeretlen, de országosan bizonyára életükben sem ismert – magyarok közül többen is életükkel lakoltak tettükért, nehéz elképzelni, hogy a tartomány helyzetének megingásáért elsősorban felelős vajdát mi más óvhatta volna meg a kivégzéstől, mintsem a hatalom birtokosainak féltelme a következményektől. – Ez a tapintható óvatosság még elképzelhetetlenebbé teszi azt a magában véve is abszurd és léletszerűtlen feltevést, amely szerint Cudar bebörtönzése minden ok nélküli demonstratív gesztus lett volna, az ország-lakosok öncélú provokálása egy amúgy is feszült politikai helyzetben: „Erzsébet úgy döntött, példát statuál; megmutatja országnak-világnak, hogy most más szelek fújnak”,¹¹⁰ vagy éppen hogy „a királyné és a nádor tudatta az elit tagjaival, hogy új korszak vette kezdetét”.¹¹¹

Engel Pálnál szintén véltlen elszemvedője az eseményeknek Cudar Péter, aki ezúttal – Engelnek a középkori magyar királyságról írt, 2001-ben angol és magyar nyelven is megjelent összefoglalásában olvashatók szerint – Garai Miklós hatalmi ambícióinak esik áldozatul: „Lajos halálakor már a honrok zöme, köztük szinte minden kulcspozíció, Garai és hívei kezén volt. Halics kormányzója, Cudar Péter volt az egyetlen komoly ellenfél, akivel a nádor egyelőre nem boldogult. Az ő órája a király halálával, 1382 decemberében jött el, amikor testvéreivel együtt letartóztatták, azzal vádolva, hogy egyes várakat a lengyelek kezére játszott. Garai és általa Erzsébet hatalma gyakorlatilag korlátlaná vált.”¹¹²

Nehezen érthető, hogy lehetett mindezt 2001-ben leírni. Először is az – alighanem légből kapott – 1382 decemberi, első látásra is nagyon késői időpontot valamivel magyarázni kellett volna. Már Fügedi Erik is tisztán látta, mint erre az imént kitértünk,¹¹³ hogy Cudar fogságba vetése már november eleje előtt meg kellett, hogy történjen, sőt, mint ezt

¹⁰⁶ Fügedi 1986: 43–44.; vö. Engel 1996: I. 35.

¹⁰⁷ Engel 1996: I. 35.: Itt rossz kiadásból idézve, ahol tévesen volt erdélyi vajdaként fordul elő. Az eredetiben (DL 6962): „*Petri Zudar, condam woyovede Rusie*”.

¹⁰⁸ Fügedi 1986: 45.

¹⁰⁹ Ld. a 75. jegyzetet

¹¹⁰ Fügedi 1986: 44.

¹¹¹ Csukovits 2019: 132.

¹¹² Engel 2001c: 162. Az angol változat: „*At the time of Louis's death most of the honours, among them almost all the key positions, were in the hands of Garai and his allies. Peter Cudar, then governor of Galicia, was the only serious opponent whom they were unable to remove. However, the moment came in December 1382, shortly after Louis's death. Peter was arrested upon the accusation that he had handed over several castles to the Poles. The power of Garai and Elizabeth had thus become virtually unrestricted.*” (Engel 2001b: 189.)

¹¹³ Ld. a 106. jegyzetnél.

már szintén említettük,¹¹⁴ a *terminus ante quem* még előbbre tehető: az említett 1382. október 25-i oklevélben Cudar már csak volt orosz vajdaként fordul elő.

Másodszor súlyosan elhibázott a „testvéreivel együtt letartóztatták” kitétel; érdekes, hogy ez az angol változatból kimaradt. Jobb is. „Testvéreivel együtt”, vagyis összes testvéreivel már csak azért sem tartóztathatták le, mert Imre püspök, mint feljebb láttuk,¹¹⁵ decemberben éppen Erzsébet királyné megbízásából követségben járt a kislengyelországi nemesség wislicai gyűlésén. Cudar Péternek amúgy – részben éppen Engelnek köszönhetően – hét fivére is ismert,¹¹⁶ akik közül azonban a történetek idején többen már nem éltek; ha tehát akadt a volt vajda testvérei között akár csak egy is, akit tényleg letartóztattak vele együtt, azt meg kellene nevezni, és persze bizonyítani kellene letartóztatását. Igencsak valószínű azonban, hogy ilyen nem volt, mert Mária királynő 1386. május 24-i oklevele szerint, amely a birtokjogaiktól korábban – de kérdéses, hogy mikor – megfosztott, utóbb azonban rehabilitált Cudar fivéreket az őket okleveleiknek a tárnoki házban történt elkallódása miatt ért bizonyos joghátrányoktól mentesíti, ezen oklevél szerint tehát személyi szabadságában csak Cudar Pétert korlátozták, míg az oklevelek elveszte rajta kívül még testvéreit: Imre püspököt, János fehérvári prépostot, valamint György és István mestereket sújtotta. Ezt az oklevelet ismerhette már Engel Pál is.¹¹⁷

Harmadszor pedig a nevetségességig durva hiba a lengyelek és litvánok összekeverése. Aki csak egy pillantást is vetett Czarnkowski János vagy Długosz vonatkozó szövegeire, az nem fogja elfelejteni, hogy a lengyelek nem azt sérelmezték, hogy a lengyel véren megszerzett várak lengyel kézre kerültek, hanem hogy a litvánoknak adták át ezeket. Ez a litván–lengyel kommutáció ott éktelenkedik az angol változatban is, a figyelmes olvasóban némi kétséget ébresztve a szerző egyéb ötleteivel, sejtéseivel és bizonyítatlan kijelentéseivel kapcsolatban.

A Cudar ártatlanságát hirdető újabb munkákkal, tehát Engel itt említett művével és Csukovits Enikő feljebb tárgyalt munkájával kapcsolatban némileg

kifogásolható még az is, hogy szerzőik nem emlékeztek meg Cudar Péter 1385. november 15-i kegyelemleveléről, jóllehet e publikációk megjelenése idején ez a nem minden tanulság nélküli oklevél már ismert volt és publikált.¹¹⁸ Mária ezen kiadványa nyilván nem a királynő spontán jóindulatának, hanem az 1385 őszére kialakult politikai helyzet¹¹⁹ exigenciáinak folyománya volt, s így különösképp érdekes e kényszerszülte oklevél frazeológiája: úgy is mondhatnánk, ez volt a legtöbb, amire a királynő – illetve kancelláriája – Cudar mellett szólva még egyáltalán képes volt. A kegyelemlevél szerint tehát Cudar Péternek a királynő pusztán saját kegyességétől, illetve az országnagyok közbenjárásától indítva, „valamint fivérei és rokonai [mármint Cudar Péter fivérei és rokonai – S. Sz.] hű szolgálatainak érdemeit mérlegelve” („*recensitis etiam fidelium obsequiorum meritis fratrum et consanguineorum eiusdem*”) ad kegyelmet anyja beleegyezésével „mindazon ügyekben, amelyekben ellenünk és felségünk méltósága ellen bármiképp is vétkezett” („*super hiis factis omnibus, in quibus contra nos et honorem nostre celsitudinis aliquatenus excessisset*”). Figyelemreméltó, ami Cudar bűnös tetteinek említése mellől hiányzik: érdemeiről, vagy éppen ártatlanságáról nincs szó. Bocsánatkérést egy efféle oklevélről természetesen nem lehet elvárni, de ha Cudar börtönbe vetése annak idején hamis vádon alapult volna, akkor erre kegyelemlevele tartalmazhatna valamiféle utalást, esetleg az ügy felelőseként megjelölve a Sátánt.¹²⁰

A legnagyobb fogyatéka azonban ennek a két újabb műnek az, hogy ezeknek szerzői, Engel Pál és Csukovits Enikő, figyelmen kívül hagyták a munkájuk megírásának idején már magyar oklevelés anyagból bizonyított tény, miszerint Mária 1382. szeptember 17-i koronázása után, de még az év vége előtt, a magyar ellenőrzés alatt álló orosz területeket érő litván támadások szükségessé tették az anyaországból hadsereg küldését a tartomány megvédésére.¹²¹

Ennek a magyar hadjáratnak ténye régóta ismert,¹²² ideje viszont a közelmúltig ismeretlen¹²³ volt. Kronológiai elhelyezését Erzsébet királyné

¹¹⁴ Ld. a 107. jegyzetnél.

¹¹⁵ Ld. az 59. jegyzetet.

¹¹⁶ Wertner 1891: 145.; Engel 2001a: Középkori magyar genealógia, Cudar (bőcsi, ónodi) 2. tábla.

¹¹⁷ DL 7208; kiadott szövegét ld. Süttő 1997: 320–321., 550. A lefoglalt oklevelek ügyéhez ld. még a 92. jegyzetben megadott irodalmat, továbbá Olexik 1935: 268. 3. szám (a DL 7653 alapján).

¹¹⁸ Ld. a 35. jegyzetet.

¹¹⁹ Erről ld.: Süttő 2003: I. 94–107.

¹²⁰ Ahogy ez megtörténhetett kül- vagy belháború esetén, vö. pl.: Wenzel 9., ill. Süttő 2003: II. 220–221., 393. szám.

¹²¹ Süttő 1997: 313–314.

¹²² Mária királynő 1384. június 22-éről keltezett *privilegium*ából: Máramarosi diplomák: 82–85. (50. szám.) Az eseményt leíró *narratio*: 83., az oklevél regesztái: Documenta Valachorum: 318–319., 289. szám; Süttő 2003: II. 99–100., 177. szám.

¹²³ Középkori históriák: 322., Kristó Gyula 455. jegyzete.

1385. október 1-jéről keltezett adománylevele¹²⁴ tette lehetővé, amely a magyar visszacsapást kiváltó litván akciók idejét is megadja: „anno [...] Marie regine [...] coronationis primo” (Mária királynő koronázásának első évében). Ez a körülmény rendkívül szerencsésnek mondható, mivel a magyar okleveles *narratiók*, melyek – legalábbis Közép-Európában egyedülálló módon – az oklevélnyerő érdemeiről, olykor egész pályafutásáról részletes, sokszor a krónikairódalomban is felhasznált leírást nyújtanak,¹²⁵ még a bennük leírt események időrendjét tekintve sem teljesen megbízhatók, konkrét évmegjelölést pedig egyáltalán nem szoktak tartalmazni.¹²⁶ Hogy a fenti kifejezés egyértelműen 1382-nek a királynő koronázása utáni szakaszát jelenti, az Mária királynő uralkodási éveinek meglehetősen következetes számítási módjából következik, vagyis hogy ez a naptári évekhez igazodott: első évnek az 1382. szeptember 17-étől december 31-éig terjedő időszak számított, másodikként a teljes 1383. év, harmadikként 1384 és így tovább.¹²⁷

A kétségtelenül ezen 1382-es litván hadjáratról tudósító három oklevél¹²⁸ kedvezményezettjei a néhai Szász vajda fiai: Balk, Drág és János,¹²⁹ akik a hadjárat idejét a szatmári és az ezzel egyesített ugoicsai ispánságot bizonyosan viselték, vélhetően pedig a máramarosit is.¹³⁰ Ezen oklevelek *narratiói* eltéveszthetetlenül ugyanarra az eseményre vonatkoznak: Drág és János mesterek a litvánoktól pusztított Oroszországba küldetvén a litvánokat megverték, zsákmányukat, foglyaikat és zászlajukat elvették, többüket, köztük Prezkoya néven említett kapitányukat elfogták, a zászlót pedig a litván vezérrel együtt diadaljelül az udvarba küldték. Az Oroszor-

szág védelmében testvéreit felülmúló Drág a litvánoktól e harcok során arcára súlyos, maradandó és jól látható sebeket kapott.

Ezekben az oroszországi harcokban Szász vajda fiain kívül nyilván mások is szereztek érdemeket, de ezek kiválasztása az Anjou-kori litván, sőt esetleg egyéb hadjáratok hősei közül – az oklevélnarrációk azon feljebb érintett sajátossága miatt, hogy a bennük leírt események megtörténtének idejére vonatkozóan rendszerint nem adnak felvilágosítást – meglehetősen nehéz; mégis két esetben nagy valószínűséggel vélelmezhető ezen hadjárat említése.

Az egyik Erzsébet királyné 1384. április 28-i, Jolsvai Leusták, akkori csongrádi ispán és későbbi nádor, valamint Pásztói István fia: László udvari lovagok javára kiadott, a nevezetteket azon hátrányos birtokjogi következmények alól mentesítő oklevele, amelyek őket távollétükben érték, amikor ők a királyné korábbi oroszországi hadjáratában vettek részt („*ipsis in nostra expeditione pridem in regno Russie habita existentibus*”).¹³¹ Erzsébet királynénak más oroszországi hadjárata, amelyre 1384 tavaszán korábbiaként tekinthetett volna vissza, nem ismert. A másik Mária királyné 1384. május 25-i adománylevele a Kaplai testvéreknek: Jánosnak és Dezsőnek.¹³² Ez utóbbiak érdeme főként abban állt, „hogy ezen országunknak, Oroszországnak állapota, amely ellenségeink és országunk ellenségei által zsarnokilag megzavartatott, vitéz hűségük és állhatatos munkálkodásuk révén, felségünk óhajta szerint – nem éppen vérük és a hozzájuk tartozók véreinek hullatása nélkül – helyreállított” („*ut status ipsius regni nostri Ruscie, quod per quosdam nostros et regni nostri emulos tiranide turbabatur, per ipsorum fidelitatis strenuitatem et laborum eorumdem assiduitatem, iuxta nostre maiestatis*

¹²⁴ DF 285 686; kiadott szövegét ld. Süttő 1997: 318–319., 550. Megjegyzendő, hogy ezt az oklevelet 1386. február 16-i keltezéssel kiadta Mária királyné is, nem átírásban, hanem új okmányként, az *intitulatio* és a megfelelő formulák értelem szerinti cseréjével, vö.: Süttő 2003: II. 333–334., 588. szám (DF 285 679). Ez utóbbi oklevél igen rossz állapotú, szakadt, foltos.

¹²⁵ A magyar *narratiók*ról mindmáig alapvető: Mályusz 1973; az újabb irodalomról és egyes újabb problémákról ld.: Süttő 2014a.

¹²⁶ Mályusz 1973: 74.; Középkori históriák: 25. (Kristó Gyula bevezető tanulmánya); Solymosi 1998: 189.

¹²⁷ Példákkal ld.: Süttő 2003: I. 39. 136. jegyzet. Ugyanitt van szó az általunk ismert két kivételről: DL 7175 és DL 7193 (vö.: Süttő 2003: II. 351–352., 617. és 618. számok; az első átírás, a második eredeti). Mindkét oklevél 1386. március 26-áról van kelteze, és az uralkodói évszámot mindkettőben a „*quarto*” (negyedikben) szó jelöli az elvárható *quinto* (ötödikben) helyett. Minthogy a *quarto* és a *quinto* rövidítése az oklevelekben nagyon hasonló, és ezeket a kortársak is összetéveszthették (erről ld.: Süttő 2004), elképzelhető lenne, hogy az első esetben (DL 7175) csak a másoló rontott; a DL 7193 viszont eredeti oklevél, és

benne egyértelműen „*quarto*” áll. Legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a Kis Károly elleni merénylet (1386. február 7.) utáni időben a kancellárián is következett be személyi változás, melynek során a kialakult szokásokkal egyelőre tisztában nem lévő új emberek álltak szolgálatba. – Ugyanebben a jegyzetben olvashatni még a fordulatról, ami ezen a téren a fogságból szabadult, királynéből királynévá lett Mária esetében megfigyelhető: uralkodási éveit vagy egyszerűen elhagyták, vagy Zsigmondéihoz igazították.

¹²⁸ Ld. a 122. és 124. jegyzetekben.

¹²⁹ A korábbi moldvai vajda fiairól van szó. A három kiadvány közül a két későbbiben (Erzsébet 1385. október 1-jei és Mária 1386. február 16-i okleveleiben) mindhárman szatmári és máramarosi ispánokként említettek, míg az elsőben (Mária 1384. június 22-i adománylevelében) még csak Balk vajda szerepel ispáni, mégpedig csupán máramarosi ispáni címmel.

¹³⁰ A szatmári és máramarosi archontológiához ld. Engel 1996: I. 189. és 153., ennek javításai: Süttő 2003: I. 163–165.

¹³¹ Süttő 2003: II. 68., 120. szám.

¹³² Süttő 2003: II. 81–82., 146. szám.

votum, non sine sanguinum eorumdem et ad se pertinentium effusionibus extitit reformatus”). Jóllehet Kristó Gyula ezt az eseményt 1377-re tette,¹³³ mégis a királynő óhajának hangsúlyozása, valamint az említett háború kifejezetten defenzív jellege az 1382-es hadjáratot valószínűsíti.

Mi történt tehát ekkor Halicsban? A kérdést érdemesebb úgy feltenni, hogy mi nem történt. Várak visszavívásáról sehol sincs szó, ilyenre tehát nyilván nem került sor. Ez különösen azért érdekes, mert így biztosra vehető, hogy Przemyszl még átmenetileg sem szerezték meg a litvánok; ez a vár ugyanis később vitathatatlanul magyar uralom alatt állt. Mária királynő 1385. október 7-i parancsát „*magnifico viro domino Emerico Bubek, vajvodae regni Russiae, vel castellano eiusdem Premiszlensi*” (a nagyságos férfiúnak, Bebek Imre úrnak, Oroszország vajdájának, vagy az ő przemysli várnagyának) címezi,¹³⁴ és már 1384. április 3-i kelettel a przemysli püspöknek Sanok és Przemysl váraktól elszakított birtokokat adományoz.¹³⁵ Ráadásul Przemysl, mint a fenti parancslevélből is kiderül, kormányzati székhely volt, aminek litván kézre kerülése – eszmeileg és alighanem gyakorlatilag is – az egész tartomány elvesztét is jelentette volna: ennek megtörténte esetén viszont bizonyára feljajdulnak a lengyelek, és krónikáikban nem csupán egyes várak, hanem egész Oroszország elköttyvetésével vádolják a magyarokat.

Ami pedig jelen témánkat, tehát Cudar Péter ártatlanságának a semmiből kerekedett hipotézisét illeti, azért tekinthető döntő fontosságúnak ez az okleveles forrásokból rekonstruált magyar hadjárat, mert hiányzik belőle Cudar Péter. Neki ugyanis, az orosz vajdának, elsődleges és alapvető kötelessége lett volna a magyar fennhatóság alatt álló orosz területek megvédése, ha kell, akár saját, illetve övéi élete árán is. A konkrét hadi helyzettől függően a vajda ülhetett volna valamelyik ostromlott várban, vívhatott volna nyílt csatát a litvánokkal, esetleg senyedhetett volna fogságban vagy heverhetett volna holtan a harcmezőn: bárhol időzhetett volna, csak éppen Magyarországon nem. Ő azonban – mint majd látjuk, valószínűleg nem a litván támadás elől, hanem azt előidézve – hazatért, a rá bízott tartományt ebek harmincadjára hagyva. Ezért börtönözték be, nem passzióból.

¹³³ Középkori históriák: 322. 453. jegyzet.

¹³⁴ Süttő 2003: II. 270., 477. szám., és ugyanígy – csupán a csak másolatban fennmaradt oklevél másolati hibájával – egy nappal korábban: Süttő 2003: II. 269–270., 476. szám.

¹³⁵ Süttő 2003: II. 57–58., 104. szám.

¹³⁶ Engel 1996: II. 46., ill. I. 476.

***

Hátravan még, hogy Cudar Péter motivációját, illetve tettének kortárs megítélését megértsük; mindez azonban a konkrét körülmények ismeretének hiányában még nehezebb, mint más esetekben. Itt tényleg feltételezésekre vagyunk utalva. Legközelebb az igazsághoz alighanem negatív úton, a több-kevesebb bizonyossággal cáfolható magyarázatok és feltevések kizárásával juthatunk.

Az először is biztos, hogy a lengyelektől emlegetett megvesztegetés – már ha egyáltalán megtörtént, ami fölöttébb kétséges – Cudar tettének kizárólagos, vagy akár elsődleges indítéka nem lehetett. Ha valami felfoghatatlan okból, minden addigi eszményét és elvét megtagadva, udvari szolgálatának negyvenedik évében¹³⁶ valóban pénzzé akarta volna tenni az orosz várakat, akkor nyilván az összes rábízott erősséget el kellett volna adnia a litvánoknak, köztük, sőt mindenek előtt, Przemysl is – majd pedig vagy litván szolgálatba kellett volna szegődnie, vagy öregségére valahol nagyon messze új hazát keresnie. Egy efféle üzlet kitudódása ugyanis – és vajon miért ne tudódott volna ki? – Magyarországon minden bizonnyal Cudar erkölcsi megsemmisüléséhez, és ha kézre kerül, közmegelegedésre végrehajtott kivégzéséhez vezetett volna.

Katonai vereségről sem lehet szó: öt vagy hat¹³⁷ várat néhány napon belül elveszíteni nem könnyű, és különösképp nem az a 14. század végi Kelet-Európában, az ostromtüzérség jelentős tényezővé fejlődése előtt.¹³⁸ Ha azonban mégis ez történt volna, Cudar Péternek akkor is a megingott biztonságú tartományban kellett volna maradnia, menteni, ami menthető, és közben segítséget kérni az anyaországból – nem egyszerűen hazatérni, és legfeljebb otthonról kívánni sok szerencsét Szász vajda fiainak, Jolsvai Leustáknak, Pásztói Lászlónak, a Kaplai testvéreknek és másoknak, akik igyekeznek helyrehozni azt a bajt, ami az ő kormányzata alatt állt elő.

Ha viszont nem történt megvesztegetés, és Cudart nem katonai erővel szorították ki, akkor nyilván saját jószántából, saját céljait követve tért haza. Oka erre több is lehetett. Nagy Lajos halála nem volt váratlan, de hogy útána mi következik, az

¹³⁷ Hat várról akkor beszélhetünk, ha elfogadjuk a sejtést, hogy Czarnkowi János fennmaradt szövegébe Przemysl („Przemisl”) Peremyl helyett került, ld. a 63. jegyzetet.

¹³⁸ Erre Nyugat-Európában is csak a 15. században került sor, ld. pl.: Contamine 1990: 200.; Schmidtchen 1990: 205.; Ayton-Price 1998: 6–7.

rejtély kellett, hogy legyen a kortársak előtt, akár számoltak Mária hirtelen megkoronázásával, akár nem. Lehet, hogy személye és családja háttérbe szorításától tartott Cudar Péter, valószínűleg nem is alaptalanul, és az is lehet, hogy az ország sorsáért aggódott – ha így volt, akkor biztosan nem alaptalanul. Egyben azonban nyilván tévedett: az otthoni viszonyokat legalábbis képlékenynek hihette, amelyek között ő, az országlakosok egyik legtekintélyesebbje, az események alakításában szerephez, esetleg fontos vagy döntő szerephez juthat. Ehhez azonban imponáló kísérettel kellett hazatérnie, amihez pedig az orosz várakban szétszórt embereit össze kellett gyűjtenie.

Lehet, sőt valószínű, hogy az egyes erősségekben hagyott hátra valami névleges helyőrséget, ami azonban nem lehetett elég ahhoz, hogy a litvánokat a támadástól elriassa. Ha ebben a helyzetben – mármint ha tényleg alakult ki ilyen helyzet – e helyőrségek tagjai a dicső, de reménytelen ellenállás, illetve a hősi, de korai halál helyett a várakból való harc nélküli elvonulást választották, az – még ha nem tartozik is a magyar hadtörténet legfényesebb lapjaira – teljesen érthető. Érthető azonban az is, ha e miatt itthon néhányukat lefejezték,¹³⁹ és még inkább érthető, ha a lengyeleket ez a harc nélküli várátadás felháborította, és bennük a megvesztegetés gyanúját keltette.

Azonban még ha – ki tudja, mekkora joggal – ez utóbbi, Cudarra nézve legkedvezőbb szuppozíciókból indulunk is ki, vagyis egyrészt úgy véljük, hogy a litvánoktól nem kért és nem is kapott semmit, másrészt, némiképp hümmögve, de még azt is feltesszük, hogy – legalábbis elsősorban – nem önös érdekeit követte, hanem az ország javát nézte: a vajda még akkor is felelős a várak elvesztéséért. A mából visszatekintve, Erzsébet katasztrófális regnálásának ismeretében hajlamosak lehetnénk tettet jóra magyarázni, mivel a lengyel krónikásoktól felsorolt várakról legtöbbször nem is hallott, az ország Erzsébet alatti romlása viszont úgyszólván köztudott. Csakhogy Cudar Péter a jövőbe nem láthatott; amit mi tudunk, és ami 1384-re az országlakosok nagy része előtt nyilvánvalóvá vált, azt ő 1382-ben legfeljebb, ha sejtette. Az pedig, ha valaki balsejtelmektől vezetve megelégedezik hűségéről és kötelességéről, ha posztját elhagyva engedi, hogy az ellenség kezére jusson az, amit – Długosz szavával élve – hitére bíztak: az egyszerűen hiteség, és így Cudar Péter tettet, még ha a vajda moti-

vációját illetően valószínűleg tévedett is, nem teljesen alaptalanul minősítette Czarnkowi János, alighanem számos kortársának megvetését is kifejezve, árulásnak.

Források

- Bánffy: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez. I. kötet: 1214–1457., szerk. Varjú Elemér, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1908.; II. kötet: 1458–1526., szerk. Dr. Iványi Béla, uo., 1928.
- Czarnkow, Joannes de: Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum, ed. Jan Szlachtowski. In: Monumenta Poloniae Historica, ed. August Bielowski, tomus II., Lwów, nakładem własnym w Drukarni Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 1872. (Reprint: Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961.) 619–756.
- CDH: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed. Georgius Fejér. Budaë, typis Typogr. Regiæ Universitatis Ungaricæ, 1828–1844. (Római számmal a tomus, arab számmal a volumen rövidítve.)
- DF: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- DL: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), Diplomatikai Levéltár.
- Długosz: Joannis Długossii Annales seu cronice incliti regni Poloniae. Liber decimus (1370–1405). Textum recensuit et moderavit Danuta Turkowska adiutrice Maria Kowalczyk, commentarium confecit Sbigneus Perzanowski. Varsaviae, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985.
- Documenta Valachorum: Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum curante Emerico Lukinich prof. ord. universitatis Budapestinensis et adiuvante Ladislao Gáldi ediderunt Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai. Budapestini, Institutum historicum Europae centro-orientalis in universitate scientiarum Budapestinensis 1941.
- DRH: Decreta regni Hungariae 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.

¹³⁹ Długosz szerint, ld. a 75. jegyzetet.

- Frangepán: A Frangepán család oklevéltára. A MTA megbízásából kiadják Dr. Thallóczy Lajos, Barabás Samu. I. kötet: 1133–1453. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1910., II. kötet: 1454–1527. Hamis oklevelek 1209–1481. uo., 1913. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria / Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály. Okmánytárak, Vol. XXXV., XXXVIII.)
- Kállay: A nagykállói Kállay-család levéltára. (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai.) I. kötet: 1224–1350. (1–1049. sorszám), II. kötet: 1351–1386. (1050–2037. sorszám). Budapest, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság kiadványai, 1–2. szám, 1943. Szerk.: Szentpétery Imre. Írták: dr. Guoth Kálmán (1–111; 1716–1901.); dr. Czobor Alfréd (112–623., valamint átiratok kikeresése az 1437-ig terjedő anyagból); dr. Papp László (624–931.); dr. Borsa Iván (932–1633. és 1902–2037., névmutató); dr. Bottló Béla (1634–1715.).
- Középkori históriák: Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár I.) Szeged, Szegedi Középkorász Műhely – Gondolat, 1992.
- Máramarosi diplomák: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Egybegyűjté és jegyzetekkel kísérve kiadta apszai Mihályi János. Máramaros-Sziget, Mayer és Berger, 1900.
- Monacis, Laurentius de: Laurentii de Monacis Veneti Carmen, seu historia de Carolo II. cognomento Parvo rege Hungariae. In: Laurentii de Monacis Veneti Cretae cancellarii chronicon de rebus Venetis etc., ed. Flaminius Cornelius senator Venetus, Venetiis, Typographia Remondiniana, 1758. 321–338.
- Teleki: Gróf Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. X–XII. [Okmánytár.] Pesten, Emich Gusztáv, X.: 1853., XI.: 1855., XII.: 1857.
- Thuróczy: Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.
- Thuróczy / Horváth: Thuróczy János: A magyarok krónikája. Fordította Horváth János. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1980.
- Wenzel: A turíni békekötés M. CCC. LXXXI. Wenzel Gusztávtól. Magyar Történelmi Tár, 1. sorozat, 11. kötet. Pest, Eggenberger, 1862. 1–124.

Felhasznált irodalom

- Angyal Pál – Degré Alajos 1943: A XVI.–XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata. Budapest, Attila-nyomda Rt. [Angyal szeminárium kiadványai 49.]
- Ayton, Andrew – Price, J. L. 1998: Introduction: The Military Revolution from a Medieval Perspective. In: The Medieval Military Revolution: State, Society and Military Change in Medieval and Early Modern Europe. Edited by Andrew Ayton and J. L. Price. London–New York, Tauris. (Copyright: 1995.) 1–22.
- Bagi Dániel 2014: Haraggal és elfogultsággal? Czarnkowi János krónikája Nagy Lajos krakkói uralmáról. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. Szerkesztette: Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. I–II. kötet, Budapest–Debrecen: ELTE BTK. II. kötet 655–669.
- Bertényi Iván 1976: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Contamine, Philippe 1990: War in the Middle Ages. Oxford–Cambridge/Massachusetts, Basil Blackwell. (Eredetileg: La Guerre au moyen âge. Paris, Presses Universitaires de France, 1980. Translated by Michael Jones. English translation first published 1984.)
- Csukovits Enikő 1994: Cudar Péter. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula, Budapest, Akadémiai Kiadó. 142.
- Csukovits Enikő 2002: Bűn és bűnhődés. Vezeklő zárandoklatok a középkori Magyarországon. In: Századok (136. évf.) 303–326.
- Csukovits Enikő 2019: Az Anjouk Magyarországon II. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395). Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Engel Pál 1996: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II., Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete.
- Engel Pál 2001a: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. – Középkori magyar genealógia. (Magyar középkori adattár.) CD-ROM, Budapest, Arcanum.
- Engel, Pál 2001b: The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526. Translated by Tamás Pálosfalvi. English edition edited by Andrew Ayton. London, I. B. Tauris.

- Engel Pál 2001c: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete.
- Eubel, Konrad 1913: Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita per Conradum Eubel. Editio altera. Monasterii, sumptibus et typis Librariae Regensbergianae. [Első kiadás: 1898.]
- Fügedi Erik 1986: „Könyörülj, bánom, könyörülj...” [Budapest,] Helikon Kiadó.
- Gerics József [2004]: Záh Felicián ítéletlevelének valószínű mintájáról. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk.: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. [Budapest,] Budapesti Történeti Múzeum – ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék. (Monumenta Historica Budapestinensia 14. kötet) 209–211.
- Hajnik Imre 1879: A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. Budapest, MTA. (Értekezések a történelmi tudományok köréből, 8. kötet, 3. szám.)
- Hóman Bálint 1935–1936: Uő. – Szekfű Gyula: Magyar történet (5 kötet, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 2., bővített kiadás, 1935–1936), I. kötet, 1935., II. kötet, 1936. (Az első kötet szerzője Hóman Bálint, a másodikban tőle: 7–463., 613–641. oldalak.)
- Horváth Mihály 1842–1846: A magyarok története. I–IV. Pápán, a ref. főiskola betűivel. (II.: A magyarok története a vegyes házakból származott királyok alatt. 1301–1526. [1843.])
- Horváth Mihály 1871–1873: Magyarország történelme. Az új dolgozat második, bővített kiadása. I–IV., Pesten, Heckenast, 1871.; V–VI.: uo. 1872.; VII–VIII.: Budapest, Franklin-Társulat, 1873.
- Katona István 1790: Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae. Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata a Stephano Katona [...]. Tomulus IV, ordine XI. (1382–1410.) Buda, typis Regiae Universitatis.
- Kubinyi András 2001: Mátyás király. Budapest, Vince Kiadó.
- Kucziński, Stefan M. 1972: Lubart Dymitr. In: Polski Słownik Biograficzny. Tom. XVII. Redaktor naczelny: Emanuel Rostworowski. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakład
- Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 576–577.
- Mayer Béla 1924: Levéltártörténeti adatok. In: Levéltári Közlemények (2. évf.) 141–147.
- Mályusz Elemér 1973: Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Irodalomtörténeti füzetek 79. szám.)
- Mályusz Elemér 1984: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Márki Sándor 1885: Mária Magyarország királynéja 1370–1395. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- Nógrády Árpád 2005: A lázadás ára. In: Erdélyi Múzeum (67. kötet, 3–4. füzet) 131–137.
- Olexik Ferenc 1935: Középkori levéltártörténeti adatok. Levéltári Közlemények (13. évf.) 266–274.
- Pór Antal 1895a: Az Anjouk kora. In: A magyar nemzet története (szerk.: Szilágyi Sándor), 3. kötet: Az Anjou-ház és örökösei (1301–1439). Írták Pór Antal és Schönherr Gyula, Budapest, Athenaeum. 1–384.
- Pór Antal 1895b: Ifjabb Erzsébet királyné, Nagy Lajos király felesége. I–II. közl. In: Századok (29. évf.) 833–844.; 902–921.
- Pray György 1776–1779: Specimen hierarchiae Hungariae complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae cum rudi dioecesium delineatione adjectis, si quae sunt peculiare, praerogativis, ut plurimum ex diplomatibus congestum. A Georgio Pray presbytero seculari. Pars I. De archiepiscopatu Strigoniensi et eius suffraganeis. Posonii et Cassoviae, Landerer, 1776. Pars II. De archiepiscopatu Colocensi, et eius suffraganeis. Uo., 1779.
- Ranke, Leopold 1824: Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535. Leipzig und Berlin, Reimer.
- Rácz György 2020: Csukovits Enikő 2019 ismertetése. In: Századok. (154. évf., 5. szám) 1112–1115.
- Schmidtchen, Volker 1990: Kriegswesen im späten Mittelalter: Technik, Taktik, Theorie. Weinheim, VCH Verlagsgesellschaft mbH, Acta humaniora.
- Solymosi László 1998: Oklevéltan. In: A történelem segédtudományai. Szerkesztette Bertényi Iván. Budapest, Pannonica–Osiris. 176–193.
- Süttő Szilárd 1997: Cudar Péter árulása. In: Hadtörténelmi Közlemények. (110. évf.) 2.

- szám, 311–321.; sajtóhibák javítása: uo. 3. szám, 550.
- Süttő Szilárd 2003: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I–II. Szeged, Belvedere Meridionale.
- Süttő Szilárd 2004: *Quarto* vagy *quinto*? (Adalék a középkori írástudók olvasni tudásához). In: Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, tomus IX., fasciculus 4. (Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára.) Miskolc. 181–186.
- Szilárd Süttő 2009: Ungarn in Lorenzo de Monacis' Pia descriptio miserabilis casus illustrium reginarum Hungariae. Notizen zum Werk. In: Studia Historica Adriatica ac Danubiana. Periodico dell'Assoziazione Culturale „Sodalitas Adriatico-Danubiana”, Duino Aurisina (Trieste, anno II, n. 2) 51–88.
- Süttő Szilárd 2014a: „Érdemdús” oklevelek. A részletező középkori magyar narratiók problémáihoz. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. Szerkesztette: Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. I–II. kötet, Budapest–Debrecen, a Magyar Tudományos Akadémia, a Debreceni Egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem támogatásával. I. kötet, 187–198.
- Süttő, Szilárd 2014b: Zur Frage der Rechtsprechung des Palatins und des Hofrichters in den letzten Jahren König Ludwigs des Großen von Ungarn. In: Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Herausgegeben von Zsuzsanna Cziráki, Anna Fundárková, Orsolya Manhercz, Zsuzsanna Peres und Márta Vajnági. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Bd. X.) Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien; Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. 35–40.
- Szalay László 1852–1859: Magyarország története. 6 kötet. I.: Lipcse, Geibel Károly, 1852., II.: uo., 1852., III.: uo., 1853., IV.: uo., 1854., V.: Pest, Lauffer és Stolp, 1857., VI.: uo., 1859.
- Wertner Mór 1891: Az ónodi (bölcsi, szamoszegi) Czudar-ok genealogiája. Turul (IX. kötet) 141–145.